2298
2319

17

א) השמחה: מ"י ברדיצבסקי
ב) נעורים, ח"נ ביאליק
ג) כתבי מ"ז פייערבערג
ד) ספורי חסידים של

מאמרות

עניני מחקר.

מאת

מיכה יוסף ברדיטשבסקי.

הוצאת „תושיה".

וַרשה.

בדפוס הַלטר ושותפו, נַלֶבקי 7.

תרס"ג.

МААМОРОТЪ

т. е.

бесѣды.

Соч. М. I. Бердичевскаго.

Изданiе „ТУШIЯ".

ВАРШАВА 1902.

Тип. М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7

Дозволено Цензурою
Варшава, 3 Декабря 1902 года.

* * *

— בשעה שעלה אדם למרום... נתמהו מלאכי השרת, ואלו לאלו שואלים: מה לילוד אשה בינינו? מיד חתר לו הקדוש ברוך הוא חתירה תחת כסא הכבוד, ואמר להם: לתור חידה הוא בא ולהחזיר תשובה...

ועדיין הוא עומד ומשיב. — — —

תֹּכֶן.

מני קדם.

מלחמת־עולם.

ויאמר ה׳ אלהים, הן האדם היה כאחד ממנו... וישלחהו לעבוד את האדמה. — —

והאדם ידע את חוה אשתו. ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש...

ותֹּסף ללדת את אחיו, את הבל, ויהי הבל רֹעה צאן, וקין היה עובד אדמה, חי עם האדמה ושומע בקול האדמה.

ומקץ הימים יביא קין מנחה מפרי האדמה, והבל גם הוא בא אחריו!... ויחר לקין מאד. ויהי בהיותם בשדה, ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו.

ויצא קין מלפני ה׳ וישב בארץ נוד קדמת־עדן.

וידע קין את אשתו. ותהר ותלד את חנוך. ויולד לחנוך את עירד, ועירד ילד את מחוייאל, ומחוייאל ילד את משותאל, ומשותאל ילד את למך.

וללמך שתי נשים, שם האחת עדה ושם השנית צלה, וצלה ילדה את תובל קין לטש כל חרש נחשת וברזל...

ומאז בן־אדם על חרבו יחיה, בחרבו ובקשתו כובש לו את הארץ וחי בארץ.

ותלד עדה את יבל, הוא היה אבי יושב אהל ומקנה...
ויֵחָצוּ בני האדם לשתי מחנות, וילכו אלה אל האהלים ואלה בברזל ישלחו את ידם.

ומלחמה לברזל עם האהל משנות דור ודור. — — —

ברי ושמא *).

שנו חכמים: לא הרי העולם כהרי האדם ולא הרי האדם כהרי העולם, העולם כמנהגו נוהג מתחלת ברייתו ואי אפשר לו לשנות את תַפקידו, והאדם פושט צורה ולובש צורה וככרום זְלות הוא מהפך מדותיו לכמה גוונים.

מאן מינייהו קודם? חד אמר העולם קודם לְהאדם כתדיר לשאינו תדיר וכקבוע לארעי, וחד אמר האדם קודם להעולם, בשביל שגדולים מעשי צדיקים משמים וארץ. תנא בתרא סבירא ליה, רק האדם עושה נחת רוח ליוצרו שבחקותיו ילך; ותנא קמא סבירא ליה אמנם העולם עושה רצון קונו, ואינו דומה בידי אדם לבידי שמים ודברים המסורים ללב לאותן הדברים המסורים בידי מלך מלכי המלכים.

שאל ביתוסי אחד את רבי יהושע הגרסי: מנין שאין כותבין תפילין על גבי עור בהמה טמאה? דכתיב, למען תהיה תורת ה׳ בפיך מדבר המותר בפיך, אלא מעתה על גבי נבלות וטרפות אל יכתבו? אמר ליה: אמשל לך משל, משל למה הדבר דומה? לשני בני אדם שנתחייבו הריגה למלכות, אחד הרגו מלך ואחד הרגו איספקליטור, איזה מהם משובח? הוי אומר זה שהרגו מלך— בלומר, „אלו שלקו ע״י בוראן".

---

*) נדפס ב„האשכול" א׳.

ואתם הלא ידעתם את רבי פנחס בן יאיר! אותו האיש שגם חמורו נודע בקהל חסידים והיה מבהמתן של צדיקים שאין הקב"ה מביא תקלה על ידן.

זימנא חדא, איקלע להחוא אושפיזא, רמו ליה שערי לחמריה ולא אכל. חבטינהו לא אכל, נקרינהו לא אכל. אמר להו, דלמא לא מעשרן? עשרינהו ואכל. אמר ענייה זו הולכת לעשות רצון קונה, ואתם מאכילים אותה טבלים.

אמרו עליו, שמימיו לא בצע על פרוסה שאינו שלו, ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו. והוא, איש שאינו נושא פנים לכל וגם לרבנו הקדוש, שבפתחיה הוי קיימין כודנייתא חוורתא, ידע לומר בפניו: מלאך המות בביתו של זה! אמנם כן מה גבוה הטורא שגבה בינייהו, בעת הוו קא מבתש ביה רבי טובא.

והימים האלה ימים רעים הם לבני אדם גם בני איש. כל דאלים גבר וצעיר יעבוד רב. כל בני עולם חָצים עבדִים וחצים בני חורין; וקול שירד על הר סיני: „לי בני אדם עבדים ולא עבדים לעבדים!" היה עוד כקול קורא במדבר.

אז יחזיק אחד בשבעה אנשים ויכרע להם ברך. ויש שגם הבן חורין יִמָכר ממכרת עבד, והוא מוזג לרבו את כוסו ודמעות זולגות לו על פניו. צלם אלהים ודמותו יתמעט וגלגל חמה מנסר ברקיע כדרכו, אורו יהל, כאילו לא התנה הקב"ה תנאי עם מעשי בראשית: אם בחקותי ילכו הרי מוטב ואם לאו — יחזרו לתהו ובהו; אז קימו וקבלו נוסח אחר: מפני בני אדם שקלקלו יחריב הקב"ה את עולמו?

ובין כה וכה יום ירדוף יום, דור הולך ודור בא והעבדות במקומה עומדת. אז גם יבואו ימי המלחמות, מלחמת גוי עם גוי, ונשבו אנשים מתחת גפנם ומתחת תאנתם ללכת לעבוד בפרך.

הלנצח יעבוד האדם באדם?

והחסידים ואנשי מעשה, זעיר שם, זעיר שם, שאינם יכולים לעקור את העבדות והשביה כלה בבת אחת, אינם דוחקים את השעה ועושים במקצת, כלומר, עוסקים בפדיון שבוים. אז יקום

גם רבי פנחס בן יאיר וחמורו וילכו הלוך ונסוע הנגבה לפדות שבוי מאדונו.

המהלך רב מאד, והדרך מלא חתחתים וצורי מכשול, ברכות מים ואגמי בצה, והם הולכים הלוך ונסוע בלי מנוחה; החמור עיף, החמור נועך והם הולכים והולכים, בן אדם שרוי בצער! כמעט קרובים הם אל המטרה, עוד להם לעבור את הגיא הקרוב, ובעוד כברת ארץ, במורד ההר המעלה עשן, יושב השבוי את רבו, שם למרחוק.

בין ערבים, פאתי אודם יקיפו את כפת הרקיע כחצי גורן עגולה, ורוח צח ינשב בעשבי הגיא; והשטח העליון הירוק כברתי מזדעזע ומראהו כעין גלים בהשתברם.

הם הולכים את הגיא עד קצהו, עוד מעט והנם קרובים אל המטרה; אבל לפניהם מפליג נהר גדול המשתפך במורד ההר. — הם אינם יכולים לעבור את המים ובכל הככר ההוא אניה גם מלח אין.

הנהר יכה גלים, והם עולים ויורדים ובולעים איש את חברו. החמור עומד ורואה בשחוק הגלים, ועיני רבי פנחס בן יאיר אל ראש ההר נשואות.

אז יזכור את היד החזקה, שברוחה נערמו מים נצבו כמו נד נוזלים ומי הירדן נכרתו, וכאינש שנפיש חיליה בלכתו לעשות רצון קונו, הוא מתאזר חיל ויגש אל הנהר לאמר:

— גינאי חלוק לי מימך ואעבור בך!

— אתה הולך לעשות רצון קונך — ישיבהו בנחת — ואני הולך לעשות רצון קוני; אתה ספק עושה ספק אי אתה עושה... אני ודאי עושה.

אמרו, שבאותה שעה אמר ליה רבי פנחס בן יאיר לגינאי: אם אין אתה חולק לי גוזרני עליך שלא יעברו בך מים לעולם! חלק ליה. הוה ההוא גברא דהוה דארי חיטא לפסחא, א"ל חלוק ליה נמי להאי דבמצוה עסיק, חליק ליה. הוה ההוא טייעא דלוה בהדייהו, א"ל חלוק ליה נמי להאי דלא לימא כך עושין לבן לויה, חלק ליה.

אמר רבי יוסף כמה נפיש האי גברא ממשה ושתין רבוון, ביוצא בו ששניהם ידעו לשנות סדרי בראשית. בשעה שבקש הקב״ה לברוא את העולם, גזר על העליונים שיהיו עליונים ועל התחתונים שיהיו תחתונים, כשנתן משה את התורה, בטל גזרה ראשונה ואמר העליונים ירדו לתחתונים והתחתונים יעלו לעליונים; אבל גזרה עבידא דבטלא ואי אפשר לשנות ממטבע של עולם. —

נקטינן דבכל זמן ועידן, בת־קול יוצאת מהר חורב והיא מכרזת: אוי להם לבנים מעלבוני, דוחים המה נדאות שלי מפני ספקות שלהם.

ברי ושמא ברי עדיף.

הגיונות.

רשיות *).

כמה רשיות!

בשעה שאני בא לכרכי הים, להערים הבנויות על תלן, ורואה את הטירות הנאות, האוכלוסין המרובים ושאון החיים, — יעבור גם עלי רוח חיים, והנני נסחף בזרמו, ומה הם רצים אף אני רץ לבתי משתה ושמחה, אשב על תכתקין ואוכל באפיקורן ואשתה מיין המשומר; מה הם רצים אף אני רץ לבתי קרקסאות ולבתי תיאטראות לשמוע פסוקי. דזמרה ולראות את המשחקים והמשחקות עם כל הקסמים אשר בידם. היום הנני מבקר בגן החיות, והנני רואה מכל מה שיש בים וביבשה: את הנשר ואת האיל, את הצבי ואת היחמור ואת האריות שבחבורה; ולמחר אני בא אל בית שכיות החמדה, והנני נהנה מזיו שכינת הפסילים והתמונות העומדים וחיים לנגדי משנות דור ודור. היום הנני נכנס להסב עם אשה נאה על מנת לטייל עמה ארוכות וקצרות, ולמחר אקשור כתרים לילדה יפהפיה ביום הולדה. היום הנני יוצא במחולות את בנות הארץ, כי קדוש היום לחברתנו, ולמחר אלבש שחורים ואתעטף שחורים כדי לנחם אבלים. לזה הנני נותן שלום ולזה הנני מחזיר שלום; עם זה עלי להזדמן לפונדק אחר, לזה אני חיב מנה וזה חיב לי מאתים, והשלישי מכריע בינינו ע״י שחוק הקוביא או העצמות — וכן חוזר חלילה. ומדי ערב בערב, בהיותי לבדי הנני לוקח את מקלי בידי ואת מעילי אשים על שכמי ואצא לטייל במגרשים היפים המלאים אנשים ונשים, זקנה ושיבה וטל ילדות; הנני רואה את העוברים

---

*) נדפס ב„המליץ", תרנ״ז.

ושבים שְׂרוּת שירות וכל „החיים", אשר בהם וגם אני חי וקים ובקומה זקופה אעלה עשן ממקטרתי.

מה יחסר לנו?

וכן „יום ירדוף יום ירח ישיג ירח". הנני חי ונהנה מבלי מחשבות הרבה ורעיונות הרבה. אבל יש אשר נפשי תקוץ בחיים הטובים האלה. הנני מעמיד את עצמי בקרן זוית, ומשם אקיף במבט אחד את כל העולם הזה וחללו והנני שואל את עצמי: למי ולמה אני עמל? החיים האלה שאני שרוי בתוכם פושטים צורה ולובשים צורה, אבל בכל שלל צבעיהם וצורותיהם הרבות והשונות אינני רואה כל יסוד, עיקר ותכלית. הנני מקיים בעצמי: שיננא, חטוף ואכֹל, חטוף ושתה! אינני רואה בעיני דבר שלא אהנה ממנו והנני נותן להיצה"ר שבתוך מעי למלך על כל אברי, הכל כאשר לכל כמו שכתוב אצל חכמי החיים באומות ובישראל. אבל הבאמת האי־עלמא כבי הלולא דמיא? הכי באמת טוב לאדם להשתמש יומא חדא בכסא דמוקרא והדר ליתבר? הזה הוא האדם, שעליו אומר הקב"ה: נ צ ח ו נ י ב נ י! ושאלה גוררת שאלה, מחשבה גוררת מחשבה, ורעיון — רעיון, עד שאני בא לידי גמר, כי כל החיים שלי לא שרירין ולא קימין ואין כדאי בהם לאדם באשר הוא אדם.

אבל מה הוא אדם?

כיון שאני בא לכאן, לאותו רשיות, אינני יכול עוד ללכת הלאה. הנני עוזב את כרכי הים ואת שאונם והמונם המסיחים את הדעת, הנני שב אל קוני; הנני נסוג אחור אל הימים שהייתי בבית אבי העומד באיזה כברת ארץ בירכתי האדמה; הנני שב אל שקי ואל אהלי והנני יושב בד' אמות של תורה ותפלה, הלכה וצרכי ישראל המרובים; הנני משכים ומעריב לבתי כנסיות ובתי מדרשות; הנני מניח תפילין כדת משה וישראל, והנני רוחץ את ידי למזון לסעודה שאינה מספקת לבעליה; בהשכמת הבקר הנני עוסק באמירת תהלים, ובערב, בין מנחה למעריב, הנני לומד משנת רבי יהודה הנשיא עם כל הני מפרשיה ומפרשי מפרשיה עד סוף כל הדורות; בערב שבת אני חוזר ושונה בתורה שבכתב ובה"ש"י, ובשבת אני עושה את שבתי, עולה

לתורה ואוכל חמין ומתענג בשינה בשבת; ובצאת שבת מלכתא אני אוכל גם הסעודה השלישית, ואח"כ הנני יושב לשתות ומשיח בעניני דשמיא ובעניני דעלמא.

אבל יש שגם אז אני שואל את נפשי בכדי: למי ולמה אני עמל? הנני מתפלל ומברך, עוסק בתורה ובמצות דאורייתא ודרבנן, הכל כחובת בן לאביו שבשמים, הכל כמסור ומקובל למשה מסיני, עד מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש; אבל, אבל אני שואל את עצמי פשוטו כמשמעו: איזה צרך יש לאבינו שבשמים לבניו ולבני בניו? מה יתן ומה יוסיף לו ילוד אשה, אם גם כל עצמותיו תאמרנה לו: מי כמוך?! כמדומה לי שנאמר לנו מפי הגבורה: בריותי אינן צריכין לבריותי, ואני צריך לבריותי, מה לו ולנו? מה לו ולמצותינו וליראתנו? מה לו ולחשבונותינו?

בקצרה: לבי יאמר לי, כי כל הני ד' אמות של הלכה ותפלה, תורה ומצות, כלן הן רק שלנו, אופן החיים שלנו, חוג ידוע שבו נשאף רוח, בו נהנה ונחיה, נחיה ונהנה. אבל עכשו דאתינא להכא, הדרא שאלתי לדוכתא: למי ולמה אני עמל? מה היא המטרה והתכלית? גם החיים הנם רק צורה, ככל יתר הצורות הרבות והשונות לפי התנאים והחוגים השונים; אבל אנחנו לא נולדנו בעבור הצורה, בעבור הקליפה, לנו דרוש תוך ועיקר.

כיון שאני בא לכאן, הנני מואס במעשים ובחיים החמריים, יהיו איך שיהיו, אם בכרכי הים או בד' אמות של הלכה, כלם אינם שוים לי; ואני נפנה לעולם העליון, לעולם המחשבה, שבו רואה האדם מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור. אז אזכור כי מקובל הוא בידינו: לא איברא האדם אלא לגירסא, למחשבה ועיון, לראות ולדעת מה שעיניו רואות, לעמוד ולדעת על מה רגליו עומדות; ולכן נתנה ראש ונשובה לחקירתנו, למעשה מרכבה ולספר יצירה. את הכל, הכל, את מכמני היצירה וחשבון המעשים, את כל העולם ומלואו נבדוק באבוקת ההסתכלות היפה לבדיקה, נבדוק עד מקום שידנו מגעת.

אבל בכאן הבן שואל: שמא אין ידנו מגעת?

האספו, רבותי, ואגידה לכם, כי הנני מוציא לעז גם על השכל, חלק אלוה ממעל, והנני כופר בעיקרו. אני אומר, כי אחרי שהשכל איננו רק חלק אלוה ממעל, חלק כיתר החלקים הרבים עד לבלי תכלית, לכן אי אפשר בידו להשיג את הכל, כי אין החלק משיג את הכל —

נצא השדה, נלינה בכרמים. הרואים אתם, כי שם על פרשת דרכים עומד אילן גדול בעל ענפים מרובים שצלו מרובה מחמתו, הנה ענף אחד נוטה לצדנו, ועליו תלוים עלים ירוקים רבים עד אין מספר; ועתה שערו נא בנפשכם, מה הייתם אתם אומרים, לו ראיתם, כי עלה אחד מהעלים האלה לוקח מחשבה לעצמו, לדעת את עצמו ואת יתר העלים ואת הענפים ואת השרש, ויחקור על אדות יתר האילנות והאדמה אשר סביבו ועל אדות כל האדמה ושאר כבבי לכת, השמים וכל צבאם, עד כי לאט לאט יבוא גם עד הקר שדי? הגידו נא לי: מה הייתם אומרים על עז פנים כמוהו? אבל האין אנחנו לגבי העולם וכִלוּאו כהעלה הנדף הזה? כי מה אנחנו עם כל חושינו המוגבלים לעומת כל היקום הרב אשר לפנינו מעולם ועד עולם? מה אנו ומה חיינו ומה מחשבותינו ודעותינו לעומת מהות העולמות, אשר אין קץ ואין סוף להם?

חלילה לי מאסור עליכם את המחשבה ואת הדעת, צאו והשבו וחקרו ככל אשר אתם חפצים; אבל אינני מתיר לכם את הזחת הדעת; אינני מתיר לכם לחשוב, שכל אשר רכשתם לכם במחשבה ודעת מתאים באמת לעניני העולם שמחוצה לכם. — לא מניה ולא מקצתיה. כל מה שהננו יודעים וחושבים, כל הדעות והמושגים, כל דעותינו ומחשבותינו אשר רכשנו לנו בעמל רב ויגיעה רבה, כל אלה הם רק פרי שכלנו וכחות נפשנו ותנאיהם... ולו היו תנאים אחרים לכחות נפשנו וצורות אחרות לשכלנו, כי אז ראינו אחרת מאשר הננו רואים עתה וחשבנו אחרת וידענו אחרת...

צאו וראו: הן בני האדם אינם דומים איש לרעהו בצביונם, וטפוסם שונה מעט איש מרעהו, והשנוי הקטן הזה ברא מחשבות

רבות ושונות, מחשבות הסותרות ומכחישות זו את זו ותורת האדם היתה לאלפי תורות. — — וכמה דתות ושונות, שיטות ודעות פרושות לפנינו כשמלה? כמה דרכים ואופנים, חקים ומנהגים, גדרים ונטיות מונחים לפנינו? ואף עוד זאת: כל אחד מאתנו, אם רק איננו אסור באזיקים, מרחק היום את אשר קרב אתמול בנפש חפצה ולהפך. מכאן אנו לומדים, כי דעותינו אינן מוחלטות ואין להם ערך התמידי, כי רק פרי שכלנו הנן, בנינו אשר נוליד בכח מחשבתנו... והשתא דאתינא להכא, אחרי שגם העולם העליון, עולם הדעת שבו תעלה נשמתנו, איננו רק צורה, צורה שאיננה חיה וקימת לעד, אז תחזור השאלה: למה זה אנכי? למה זה אני עמל ו„משבר את ראשי" בדעות וחקירות, בעיונים ובמושגים, שסוף סוף אין להם תוך ועיקר?

כיון שאני בא לכאן, לאותה סקירה, הנני מסיר את כלי נשק מחשבותי מעלי, הנני דן את ספרי לשרפה או לגניזה והנני יושב משמים על עברי פי פחת ואינני יודע מה לעשות. הנני עולה שמים ויורד שאול, אבוא באנשים ובמדבריות, אעלה על ההרים וארד עמקים, ובכל אלה לא אמצא את אשר אבקש ולא אבקש את אשר אמצא.

יש אשר אבקש להפקיר הכל ושלא לחפוץ כלום, כי אם לשבת ולישון שנת עולם, אבל ה„בשר־ודם" שבי מגרש שנה מעיני ומדבר אלי השכם ודבר, השכם והערב: צא ממחיצתך! צא ובקש איזו היא הדרך הישרה שתבור לך?

מאריה דאברהם! אנא אצא? איה אחפש?

ויושב בשמים לא ישחק לי ואיננו שואג — ועולמי כמנהגו נוהג ולבי לא ינוח וידוד כנוד הקנה במים מבלי דעת ראשיתו ואחריתו. ויש אשר יתמלא שממון, יש אשר יקום ויקלל בחיים ומלואם, ואפו עז ועברתו קשתה; והיה כי יפוג הצער והוא שב אל החיים ומבקש, יבקש ולא ימצא וימצא את אשר לא יבקש.

נתנה ראש ונשובה עוד הפעם אל הדרכים, אשר עברנו בהם. —

הנה כרכי הים. — הם עומדים עוד על תלם והחיים עודם

סוערים בהם בכל כחם, מבלי דעת את אשר יֵעָשה בקרבם, והכל רצים וחיים, חיים במלואם, חיים בחיי הנאה והרחבת הדעת „כאשר צוה ד׳״. הנני טובל את ראשי בים הסוער והנני מרגיש כעין שמן בעצמותי; הנני מרגיש, כי לבי מתהלך לפי תפקידו ושומר את משמרתו; במלה אחת: הנני מרגיש, כי אדם אנכי. — יודע אנכי כי כל השאון הזה הוא רק צורה, צורה מבלי תוך ועיקר ככל יתר הצורות הרבות והשונות אשר בחיים, אבל הצורה הזאת היא צורה טובה ורחבה.

הנה ארבע אמות של הלכה. — גם הן עומדות וקימות, אני לן בהם והנני מרגיש חיים של שלוה ומנוחת הדעת, הנני מרגיש כי אינני את אשר הנני, כי נצחו אראלים את המצוקים שבי, הנני עולה. גלוי וידוע לפני שגם העליה הזאת היא רק צורה אחת שבעולמנו, אבל הצורה הזאת חזקה, חזקה מאד.

ועולם המחשבה... בעולם הזה לבי עולה על כל גדותיו, העולם הזה הוא חוגי ומחיצתי... יודע אנכי, כי הדעת דעתי והמחשבות מחשבותי; יודע אנכי, כי רק משלי כל החיל הזה, ואם אין אני כאן, אין כאן גם מחשבות ודעות; אבל הצורה הזאת היא היפה והברורה בכל הצורות שבחיים, צורה נעלה שואפת למעלה.

אמנם כן, הנני רואה חלק אחד, חלק קטן ודל, חלק יודע בעדו ורק בעדו; אבל האם לא גדול הוא אותו דבר, בראותנו, כי החלק הזה ידמה בעצמו שמחשבתו תופסת הכל ושהוא מאריה דחושבנא? האם לא חזיון נפלא הוא לראות, כי ילוד אשה שיתוש קדמו מזיח דעתו לקרא תגר על מעשה בראשית, לבנות עולמות ולהחריבם ולומר: „דין הניין לי, דין לא הניין לי״?!

די הדבר להיות בעל רצון לעלות על במתי עב ולדמות לעליון, כלומר, ליושב בסתר שבגלוי — די הדבר להיות עומד על פרשת דרכים בין לא־יודעים ליודעים, בין הטבע העִוֵר שאינו מכיר לא את עצמו ולא את קונו ובין מי שמכיר ויודע את קונו.

קודם מעשה בראשית עד יצירת כל הדורות לא היה ארון

לכל המעשים, רצוני לומר, לא היה מי שקרא להקב"ה אדון— ויהי הכל עושה ונעשה מבלי דעת לא את העושה ולא את העשוי, מבלי חיים שבדעת, עד שבאו בני אדם ומצאו את האלהים במדבר...

אין אני מבעלי הפשטת הדעת שמעלים אותה לעליון שבעליונים, לעולם עומד על גבי העולם הזה שאנחנו חיים בתוכו ועל החיים בעצמם; איני רואה אותו בתור דבר עומד מחוץ לתחום, מחוץ לקלעי ההויה, אחרי שאין עולם מבעד להעולם כעין שתוף למעשה בראשית. אבל גם בהעולם הזה שאינו אלא אחד, הדעת הוא כתר ההויה, ההויה שבהויה.

אני מאמין ביש מיש, כלומר, באיזו נקודה ראשונה במציאות שבה היה הכל בכח מה שאחר כך בפועל; אבל אינו דומה מה שהיה למה שיהיה אחרי שלשלת גדולה של התפתחות, כמו שאינם דומים אותם הזרעים הקבורים במעבה האדמה להאילנים היפים שאנכי חוסה בצלם היום; שם רגבים קטנים עשוים כמתים מפוזרים בלי אחדות, וכאן עולם חי לפנינו בכל יפיו והדרו. ויש שבעין קול אלהים מתהלך בהם, והקול כקול החי בשעה שהוא חי ויודע שהוא חי — וזה הוא גוף ההויה.

וגוף ההויה יהדפני ואומר לי: גדל! הוא לא יתן מרגוע לנפשי ודוחה אותי תמיד מרשות לרשות, מתקופה לתקופה, מדור לדור ומעולם זה לעולם הבא. לו, לו אנו חייבים כל המהלכים הרבים אשר בקרבנו, שסוף כל סוף אינם אלא אחד, אחד בפנים רבים ושונים.

בכל המהלכים הרבים שלנו ושל עולמנו, בכל ימות העולם ומלואו משנות דור ודור, בכל קרני האור שבהחיים הרבים השונים למיניהם, בכל שלל הצבעים הרבים שלא הרי זה כהרי זה; בכל הרשיות — הריני מוצא על פני תהום כלם רוחו של האחד מרחפת, יחודו של מעלה.

זה אלי ואנוהו!

שיודע לשאול *).

ושיודע לשאול לעצמו: מי אנכי, מי הוא ה„אנכי" שבי לבדי, כלומר, בהסר ממנו כל הקליפות והצורות, התכונות והנטיות, אשר יקבל האדם לפי החוגים והתנאים שהוא נתון בתוכם, שסוף כל סוף כבואם כך לכתם ואינם שיכים להעצם כלל — — מה אתה משיב לו?

הנה למשל ה„בטלן המשוגע" ואיש הרוח עומד לפנינו בעצם תומו ושואל: מי אני?

שמי בישראל דוב בן חנה! לאמר: אם רוצים אתם לדעת, מי הוא הבטלן הזה העובר ושב לפניכם, שאתם נכנסים ונתקלים בו, יוצאים ונתקלים בו, דעו שהוא דוב בן חנה, אותו דוב בן חנה ששמו כשם אחי־אמו שהיה מלומד בנסים. אבל האם רק דוב בן חנה אנכי ותו לא מדי? האם השם הוא העיקר וממלא את כל ה„אני" שבי?

אמת הדבר שבמחיצתי, במתא דאני דר בה זה למעלה מעשרים שנה בימות החמה ובימות הגשמים, יודעים כל ישראל, לרבות הנשים והטף ואמהות דבי רבי, ש„דוב בן חנה" הוא אנכי, בכבודי ובעצמי, אנכי דוב בן חנה הלן בבית המדרש דרבי שכנא; וכיון שיבטה אחד מהם את שמי באותיותיו, מיד הנני חי בדמיונו, והוא רואה אותי בגלימא קריעא דעל כתפאי ובמסאני חיורי שלי, יושב ועוסק בתורה או במילי דעלמא ומקטיר במקטרתי הרצוצה. אבל לו יקום אחד בכרכי הים, שם במקום שאין מכירין אותי, ויקרא במקרה את שמי במלואו, היעלה על לבבו, כי השם

---

*) בעקבות י. ל. פרץ — נדפס ב„המליץ" תרנ"ז.

הזה הוא שם אדם מישראל ממש שנודע לכל כתור דוב בן חנה? היכול להשיג שם ע"י שמי את מציאותי ומהותי כאן? וגם אתם, האם אינכם יכולים לצייר לעצמכם תחת דוב בן חנה איש אוכל ושותה כבן אדם ולבוש כבן אדם, איש שאינו יודע כלל לא את הפלאי פלאים מ„הפרשת דרכים" או בעל העקדה ז"ל, וגם לא את התנאי הכפול שהתנו האויבים את התוגר במצור סבסטופול שיעמוד דוקא כנגד החלל... איש שאינו בטלן כל עיקר?

במקומי, הללו קוראים לי בטלן, הללו קוראים לי משוגע או חקרן, וכל אחד מהם חושב שבזה הוא מסמן את כולי; האם הם שלשה שהם אחד? האם האדם הזה שבקרבי שיושב ודורש במה למעלה ולמטה ומתעסק בנגלה ובנסתר, הוא הוא הלז שמצפה לשלחן אחרים ועולמו חשוך בעדו? האם המזוהם שבקרבי המלא רבבים וטלאים על גבי טלאים, הוא זה הרוצה להתקדש ולהתדמות לקונו? האם זה השפל בעיני אחרים, הוא הוא אותו האיש העוסק במעשי בראשית ולן בעומקה של קבלה?

ראו! אתם קוראים לי משוגע, בטלן וחקרן גם יחד; האם אנכי המשוגע או הבטלן והחקרן שבי ואלמלא הייתי רק אחד מהני דברים לא הייתי את אשר הנני? האם לא היה יכול גם אז להקָרא שמי בישראל דוב בן חנה על שם אחי־אמי?

מי אני? מה אני? הגידו נא לי!

בן־אדם הנני! אבל כל בני אדם בני אדם נינהו. עברי אנכי! אבל כל העברים עברים המה. גבר אנכי! אבל כל הני שאינם שַיכים לעלמא דנוקבא גברים הם, ואם כן: אנכי, כלומר אותו העצם המבדיל ביני וביניכם, אינו לא בן האדם, לא העברי והגבר שבי. אמנם כן, הנני בן אדם, עברי וגבר באנשים; אבל כל אלה אינם ה„אני" שבי, והם רק תארים שלי, כעין טפל להעיקר, לה„אני" שבי.

אבל מה הוא ה„אני" שבי? מה הוא לבדו?

מי אני? ואני בעצמי שואל אותה שאלה, כאילו היה בי מין אחר חוץ ממני... בעוד שגם השואל שבי אינו אלא אני... אנכי הנני השואל והמשיב, המשיג והמושג, המכיר והנכר; אבל איך יכול המשיג להשיג את עצמו? ואיך אפשר הדבר שיכול

אנכי לצאת חוץ ממני ולהביט עלי ועל עצמותי כעל דבר זר העומד חוץ ממחיצתי ואינו את אשר הנני? אנכי דוד בן חנה הלא אחד הנני, הנני הנני; ואיך אותו האחד יכול להתבונן בעצמו ועל עצמו? אין אני מבין זה בשום אופן, ומאן הוא הזר שבקרבי שיושב ודן עמי השכם והערב: עשה או לא תעשה, הימין או השמאיל, אין אני מבין זאת כל עיקר. —

רואה אנכי שהרבה, הרבה פנים לי במועדים שונים, הנני אוכל ושותה, עומד ויושב, מדבר ומִתפלל והנני מקבל צורה לפי רצוני; אבל מה אני מלבד כל הצורות הללו? מי הוא ה„אני" המפשט שבי, ה„אני" לבד? מי הוא זה שלפעמים הוא אוכל ולפעמים הוא צם, יושב או שוכב, הולך או עומד, מדבר או שותק, בוכה או שוחק? מי אני מתמול שלשום, היום ולמחר ולאחר זמן?

הרי אני נפונה למעלה ולמטה, לימין ולשמאל; וכשהנני עולה למעלה, אז הנני למעלה, וכשארד למטה, הנני למטה, לימין בימין, לשמאל בשמאל, ואנכי נוטה לכאן ולכאן לפי חפצי; אבל מה הוא חפצי? חפצי, כנראה, כעין דבר יושב בי, אבל מי יושב בי? ושאחד יושב בי ומושל בי, ברצוני ובנטיתי, ברור לי כשמש בצהרים.

הנני זוכר — יוסיף הוא לשאול — בלכתי פעם אחת שלשה ימים ושלשה לילות בלא אכילה כדרכה של תורה, עלתה על לבבי מחשבה זרה לגנוב מהמזונות שמצאתי מונחים לפני באיזו קרן זוית על מנת להשביע רעבוני. כמעט הרימותי ידי לשלוח יד בשל אחרים, וכבת־קול אשמע במשכיות לבבי: **לא תגנוב!** וקול אחר כנגדו: לא יבוזו לגנב כי יגנב למלא נפשו כי ירעב! הלז מתיר והלז אוסר; ואח"כ גבר האוסר על המתיר, אם שהייתי עמו, עם המתיר, באותה עצה... ומדוע לא יכולתי למלאות רצוני ורעבוני? מי שם אסורים על ידי? מי לא נתן אותי לעשות את אשר חפצתי לעשות עם הלחם בשעתא דרעבון?

אומרים אמור, כי שני יצרים בתוכנו, יצר הרע ויצר טוב שמלאבותם להסית אותנו לטוב ולרע. שני מסיתים — ובמקום

שיש מסיתים יש מוסת, ואם כן אנכי אינני מעין היצר שבי? אבל מי הם? ומי אנכי? מי הם? ומי אנכי? —

אני מרגיש בקרבי כעין שתי רשויות; ויש שהרשיות הולכות הלך ורב והיה תהיה בקרבי רשות הרבים... למשל: יש אשר אני רוצה לבקר את החולה, או את יונתי בחגוי הסלע; ובתוך כדי הרהור לבי נמשך אחרי בעל העקדה ז"ל ורוצה אנכי להשביע את עצמי בהמחקר שלו על פרשת השבוע; ושם בירכתי בית המדרש מושך אותי גדיאל הידען בה„חדשות", אשר יפרש כשמלה לפני כנופיה של אנשים יושבים שם, הלז מושך אותי לכאן, והלז מושך אותי לכאן; ובעוד שאיני יודע אנה אפנה ואת המעשה אשר אעשה, הנני נזכר שעדיין לא התפללתי תפלת המנחה, ומיד ישתתקו כל „הרצונות" שבי, ואני עומד על יד הקיר ואשפוך שיחי, — הלא רואים אתם כי המתפלל שבי גבר לרגע על שלשתם. אבל בתוך שאני עומד ומתפלל ולפני ד' אשפוך שיחי, באים הם והרהוריהם להסיח דעתי מאבי שבשמים ולבטלני מתפלתי. בכל כחי אנכי מתאמץ להרחיקם ממני, להרחיקם בזרוע, והם לא ישמעו ברצוני וילווני עד ה„מודים אנחנו לך"; ולא עוד אלא שאני כורע והם אינם כורעים... כמו אין אלהים כל מזמותם ואני הלא ירא אלהים מנעורי הנני, ואם כן הם אינם אני, כלומר: אני שבי הוא מפשט מכל הרצון שבי; וראיה לדברי שגם בשעה שאיני רוצה מאומה, שאיני רוצה לבקר את החולה ולשמוע את החדשות, לא להתפלל ולא לעיין בפלאי העקדה, גם אז הנני את אשר הנני —

אבל לא! בשעה שאנכי מפשיט ממני כל רצוני וחפצי, כל מחשבותי וצורותי, מרגש עד רצון, מנטיה עד מחשבה, אז לא ישאר מה„אני" שלי מאומה, וכגולם גמור הנני מוטל עד סוף כל הדורות... אמנם כן גולם אנכי, גם נשמה אין באפי, ורק כל אשר מכביב לי חי וקים, חי בהלך נפש רוח ונשמה; והזוהר שבהם, הנאצל מהם בכל עת ובכל שעה, יתגנב אל קרבי, נוגע בה„אני" שלי, יחייני ויעמידני על רגלי ויצוה עלי ללכת ולישב, לשמוע ולהתפלל.

אבל לו באמת כל ה„אנכי" שלי כשהוא לעצמו איננו נמצא

כלל ושהכל זר בקרבי, מי זה יושב בקרבי, חוקר ודורש גם על אדות הזר הזה בקרבי? אני שואל על עצמי, אני חוקר על עצמי ודורש על כל אשר שוכן בקרבי; אם כן החוקר והשואל איננו ממין הזה, אינו מקובל ונתון בי, רק אני בעצמי הנני מימות יצירתי על האבנים. אבל איך אפשר לחומר בלא צורה? לעצם מפשט מבלי כל תואר? מה אנכי מבלעדי?

הנני שואל: מי אני? והנני מרגיש בקרבי את השואל הזה ואשאל: מי הוא? מי זה היושב בחרכי לבי שכל מחשבותי ודעותי, מדותי ותאותי עוברות לפניו כבני מרון, והוא יקרב וירחק, בולע ופולט! האם זה הוא הבטלן, החקרן או המשוגע שבי? והיה בעת יקום ויעזוב את הדיר, את דירת העראי שלו, האם גם אז יהיה בטלן או משוגע? ומי הוא המשוגע או החקרן שבי? גופי יאמר לא בי הוא, נשמתי טהורה והיא חלק אלוה ממעל; אם כן מי הוא? הוא אינו לא הגוף ולא הנשמה אלא מין שלישי, ומי הוא המין הזה? מאין יבא ולאָן הוא הולך בעזוב הנשמה את הגוף?

מי אני? אנכי הנני אנכי, אנכי הנני כל את אשר ישנו בי, אבל גם באותה שעה שיקטע ידי ורגלי ואהיה חסר אברים, גם אז הנני מה שהנני, גם אז הנני דוב בן חנה, משוגע ובטלן גם יחד; ונמצא כל אברי החיצונים והפנימים אינם מה שהנני, וה„אני" שבי עומד למעל מרמ"ח אברי ושס"ה גידי, עומד לבדו ואינו תלוי בהם... אך הכי יכול להתקיים בלעדיהם? האפשר באמת לנשמה בלא גוף?

אי אפשר לנשמה בלא גוף, אי אפשר לנו לצייר מין עצם מפשט מחומר וצורה, זמן ומקום, תנועה ומניע. איני מבין מה יוָּתֵר להנפש בהִלָּקח ממנה כל הכחות הנפשיים המתגלים בה, כהרצון והחפץ, המחשבה והדעת, התאוה לשמוע חדשות או התשוקה למלאות כרסה מפלאי בעל העקדה ומושכלותיו. אם כן היא היא עצם הרצונות והתאות הללו; אבל איככה יזדוגו בה שני הפכים בנושא אחד? איככה יגורו בה זאב וכבש גם יחד? ועכשו שיגורו בי שניהם, שזה מושך אותי לכאן וזה לכאן, אם כן

אני לא הזאב ולא הכבש שבי, ואם כן הדרא קושיא לדוכתה, מי אני?

הנה שם בקרן זוית, בבית המדרש יושב זאב הסרסור: אותו האיש שבעת תגרנותו הוא מלא רמאות וגנבת דעת ומדקדק על פחות משוה פרוטה, ועתה הוא לומד בכונה עצומה במשנה טהרות ועמל הוא לאסוק שמעתתא אליבא דהלכתא, האם בו שתים שהן אחת? האם זה היושב ולומד עתה לפני הוא הוא הרמאי והמנול הידוע לי? לא! איני אלא טועה! לא כך יביט הרמאי שבישראל, לא כך יושב הסרסור שבנו, הוא עתה איש אחר ובו עתה נשמה אחרת, נשמה שמעולם לא עמדו רגליה בעלמא דשוק... אך גם סוגת „דו פרצופין" אינה מובנה לי כל צרכה, וסוף כל סוף הלא הכל בו אחד הוא.

מי הוא? ומי אני?

עודני זוכר את מורי ומלמדי הקפדן, שבשעה שדן לפנינו בפרק איזה נשך, היה כזאב טורף, מכה ברצועה בלי רחם ועיניו היו מפיצות זרות; ובשעה שעזב אותה משנה וכל חללה והיה מתחיל לספר לנו איזה ספור המעשה בגדולי אנשי השם והקדושים אשר בארץ, אז נשתנתה צורתו ויהי לאיש אחר, בעל רוח אחרת, איש מלא רגשות ויודע רחם. איני מאמין, כי המספר הרך כקנה הזה הוא הוא המלמד הקשה כארז; אבל מי הוא ה„עיקר" שבו? מי הוא? ומי אני?

אמנם, זה יודע לשאול...

הרבנו של עולם *).

ואני עוד נער בימים ההם, תמים הייתי עמי ואת העולם אשר מסביבי — ונפשי מלא הֵד נצח, מבלי דעת עוד כי יש ראשית ואחרית, ואשמע בפעם הראשונה את מורי הזקן מלמדני מתוך ספר עתיק אשר לפניו, שעתיד הקב"ה להחזיר את כל העולם לתהו ובהו, וכמו ענן גדול בוקע ומחשיך כל אביב עלומי ואפול על פני וָאבך...

הרעיון הזה, הדמיון החי ורואה שכל העולם כלו, גם אחי ואחותי, גם אנכי וחמדת לבי הילדה בת שבע הנאוה, יחד עם מורד ההר שנתגולל תמיד בדשא ירקרק שלו, עתידים להסתלק, ושהכל יהיה כלא היה, — הרעיון הזה מלא את לבבי צרת נפש שלא נודעה לי מתמול שלשום גם במות אמי עלי, גם בהיות ביתנו למאכלת אש.

לפנות ערב היה הדבר, ובעלותי בשלבים מן ה„חדר" הקבור במעמקי הבית, עוד השמים מתאדמים מצאת השמש ותכלתו הכהה מרהבת עין מבעד לכתמי השלג; ולבי יך בחזקה למראה השמים היפים האלה וכל צבאם העתידים להחרב וללכת בדרך כל הארץ; ושם בקרבי כעין תמהון נורא, ולבי שואל וקובל על קונו: למה זה להחריב עולמו יצא?!

גם בלילה, אחרי קריאת שמע סמוך למטתי, והנה פחד אלהים נופל עלי, הנה ערפלי אפל, קולות וברקים, תהום אל ההום קורא, המיה נוראה של העולם בהשָׁברו ממסד עד הטפחות— ואנחנו כלנו נופלים עמוק עמוק.

---

*) נדפס ב„המליץ", תרנ"ז.

ואחרד ואלפת, ואיקץ והנה חלום...

מני אז גדלתי בשנים ובאתי בין אנשים שונים, הפלגתי בים החיים ונחתי לחוף בתי מדרשות; את אחי התהלכתי ימים רבים, גם הייתי שבוי בין הנכרים; ובכל מקום שבאתי ללמוד תורה, גם באהלי שם גם בארמונות של יפת, גם בהרי חרמון ושניר גם בהררי־אלף, רק אחת שומע עבדך: „מלמד שהקדוש ברוך הוא בונה עולמות ומחריבן ואומר דין הניין לי יתהון לא הניין לי״ —. ועדיין אין אני יודע מאן מנייהו קודם בתורת חורבן זו: אם חכמי יון או רבנן בקסרין, כי שניהם יחד נבאו חורבן לעולם.

„מלמד שבונה ומחריב — דין הניין לי... יתהון לא הניין לי״, שמע מינה שיש חורבן לפני המקום, ושמאריה דעלמא כולא מוכרח כביכול להחריב אשר בנה ולבנות עולמות אחרים תחתיו; הכל פשוטו כמשמעו, כאילו העולם אינו אחד מראשית ועד אחרית. „יתהון לא הניין לי״, שמע מינה שהזמן עומד למעלה מן המקום או שהמקום לא ימלא את הזמן, כמו שטעו אחרים לחשוב שבאמת „יש קודם זמנים להם״, בעוד שבאמת אינם אלא אחד — אחד שהכל יכול וכוללם יחד.

ואני שואל לפי תומי: מאן התיר לנו להטיל חורבן במעשי בראשית?

מלמד שהקב״ה בונה ומחריב... באותה שעה אני זוכר את התשובה אשר השיב רבי אלעזר בן פדת, בעת שבקש אל אלהי הרוחות להחריב את העולם בשבילו ולהמירו באחר אולי יברא במזל יותר ולא תהא לזה שעתא דחיקא כל כך: „שבקת!״ באדם האומר: רבונו של עולם! הנח לעולם כמו שהוא — ותמה אני, איך גם גברא כמותו ד„נפק צוצתא מאפותיה״ יאמר דאיכא חורבן לפני המקום!

הם אומרים: „בונה ומחריב״, באשר אינם יודעים את העולם כמו שהוא, אינם מכירים אותו, באשר אינם יכולים לצאת מחוגם ולהביט מבעד לאפקם, והחוג צר הוא ממנו לא יראה...

רובי עלמא רגילים הם להסתכל על העולם הגדול ועל החיים ומלואם מנקודת עצמם, מנקודת הראות; והם שוכחים, כי

החיים שלנו, בתבניתם שלפנינו, אינם אלא מחזה אחד מן החיים בכלל, מחזה שנשתלשל ממחזה שלפניו ומסבב מחזה שלאחריו, כלומר, מחזה שפושט צורה ולובש צורה, אבל החומר כלו לעולם עומד וקיים... והיה בתום מועד המחזה, והוא קם ומתהפך לצורה אחרת, אז חושבים הם בקוצר ראותם, שֶׁקֵּץ כל החיים בא, ושהכל חוזר לתהו ובהו.

והארץ היתה תהו ובהו; ויש אומרים: עתידה הארץ לחזור לתהו ובהו... אבל לא מניה ולא מקצתיה! עוד לפני מעשי בראשית המונחים לפנינו, עוד לפני המאורות והחי אשר מתחת וממעל, כבר רוח אלהים היתה מרחפת — רוח אשר לא יכלה עד סוף כל הדורות ועד סוף כל העולמות והצורות אשר תבאנה בהעולם ומלואו, במציאות וכל היקום. וכל זמן שאותו הרוח הוא חי וקיים, כל זמן שאל חי שוכן בקרבנו ומחוצה לנו, כל זמן שקול אלהים מתהלך ברבבות גוניו, אין כאן לא חורבן ולא הריסה, לא פרוד ולא כליון, לא מות ולא אפיסה, כי בכל רוח אלהים, אלהים חיים.

דברה תורה בלשון בני אדם, שאינם יכולים להפשיט את המושגים מן הזמן והמקום, מן החיים והחורבן, מן הבורא והבריאה; אבל בעצם אין הגשמה, אין אותות ומועדים, אין למטה ולמעלה, אין לפנים ולאחור, אין אור וחשך, אין חיים וחורבן, כי הכל חיים, הכל...

היה מי שאמר: תנו לי נקודה אחת, אחיזה אחת קטנה מחוץ לעולם, ואניע את כל העולם ככברה, אבל הנקודה הזאת מ„חוץ לעולם" לא היתה ולא נבראה, כי אין להעולם חוץ... העולם הוא יותר מהזמן והמקום, רחב עד לבלי תכלית... אחרים אומרים: תנו לנו נקודה אחת, אחיזה אחת קטנה מחוץ להחיים, ונחריב את כל העולם כלו; אבל בהחיים ליכא חוץ, כי המה מתפשטים והולכים, יורדים ועולים עד אין קץ וסוף, הכל חיים, הכל חי ברוח אלהים.

לו היה החורבן יוצא לפנים משורת הטבע שלנו וסדורו, לו היה דבר שאין לו כל יחס אל הצורות השונות והמחזות היפים, אשר ירהיבו אותנו בחלל העולם והחיים, אז יכולים היינו למחול

לכל אלה המוציאים עליו לעז משנות דור ודור. אבל כל זמן אשר ה„נשמה" בקרבנו ו„חוש היופי" נטוע בלבנו, כל זמן שנבין פרק בשירה ובחיים, אנו מוצאים בהחורבן, בין בידי אדם בין בידי שמים, מחזות שלמים ויפים הלוקחים את לבבנו כיתר החיים והמונם.

כלנו שמחים על אילנות נוצצין ומלבלבין, בשעה שהן קושרים את כתריהם לקונם, אבל הם גם ירהיבו אותנו, בזמן שיכרכמו פניהם ורגלינו מועדות במצולת עָליהם הנופלים — הארץ שנִתנה לבני אדם פועלת עליהם בין במעטה הירוק בין בתכריכה הלבן. הררי אבן וחלליהם, גבהם ושבריהם פועלים עלינו כמגדלי שן מהוטבים; וחורבנה של עיר עם שרידיה העתיקים רשומו נכר בנפשנו לא פחות מרשומה של עיר על תלה בנויה. לא בשמי התכלת בלבד יראה האדם את אלהיו, כ"א גם בהשמים השחורים כשולי קדרה, וגם מתוך ענן וערפל ישמע קול אלהים...

אחת היא לנו: זקנה ובחרות, בנין וחורבן, בין הניין לנו בין לא הניין לנו — כלם חיים וקימים, חיים לעד.

יש גורסים בעולם כעין שני הפכים: אור וחושך, רע וטוב, מות וחיים, בנין וחורבן וכו'. ולא עוד כדי שלא לקרוא תגר על מעשה בראשית, יבואו לידי פשרה, כי הרע בשביל הטוב נברא, כלומר: לולי הרע לא היה הטוב נכר, ולולי החושך לא ידענו את האור כי טוב...

מין אנשים הללו מדמים את היוצר ליצוריו, ועושים את הקב"ה כביכול כאותה מטרוניתא יפה ותמה כאחד, שבשעה שהיא יוצאת לשוק, שתי שפחותיה השחורות מלוות אותה אחת מימינה ואחת משמאלה, בכדי להגדיל את רשם יפיפותה ולבנת תארה בעיני הבריות. אבל כל בעל נפש יודע, שהיופי לא בהלבן לבד הרי הוא מונח, וכשם שישנן שחורות ונאות כך ישנו חורבן בכי טוב, טוב כשהוא לעצמו; והטוב הזה אינו נופל מהלבן והבנין שבחיים: בכלם רוח אלהים, בכלם התגלה הבריאה ומהותה, בכלם יתגלו מחזות החיים השונים.

רק בשעה שיחסר לנו הכשרון להקיף את כל החיים בסקירה אחת, אז נראה בהם כעין הרכבה והפרדה, חיים ומות, מציאות

וכליון. אבל בשעה שנתרומם מה„בשר־ודם" שלנו, בשעה שנבין לערך מעשי יה, אז נוכח לדעת, כי רק למראית עין יֵרָאה שהקב"ה בונה עולמות ומחריבן, אז דין ודין הניין לנו, כי הכל אחד, הכל חיים, בכל רוח אלהים.

הכל חי וקיים לעולם, ובני אדם הללו באים ומספרים מכליון ופירוד; הכל אחד, והמה קורעים את העולם לפי גזר דינם; הכל חי ונודע לעולמי עולמים, והמה מדברים בחרבנו של עולם.

חרבנו של עולם? ואני גם באופן אחר ובנוסח אחר שמעתי על ארותיו, ואת הדבר הזה לעולם לא אשכח. לעולם לא אשכח את מלמדי להועיל רבי יוחנן הנזוף, שהיה יושב בירכתי העיר במורד ההר, נזוף גם מהחסידים גם מהמתנגדים שחשבו אותו למקצץ בנטיעות. יומם ולילה הוא יושב „על התורה ועל העבודה", ותורתו גם עבודתו הן ה„יסוד שבנצח" — ואותה ילמד אותנו הצמאים לדבר ה' מדי נתגנב אליו בלילות...

אז, כשלבי נוקף על „חרבנו של עולם", אתגנב אליו בחשך ואביע לפניו הגות רוחי בנכאים.

והוא עוטה הדר, כבר הלבין מזקן ועוד כלו בחרות במראהו, פניו מאירים, גם עיניו השחורות מפיקות עלומים. בחדרו השלו הוא מתהלך אנה ואנה וגם בהליכתו ומראהו מעין השלוה, מעין העומק שבשלוה. והנר שעל גבי השלחן יאיר בדממה, כמו לא ידע את עתו.

חרבנו של עולם?! — פנה אלי בתמהון, ועיניו הפיקו הוד נצח — חרבנו של עולם?! — תהי אחריתי כמהו!...

מקומו של עולם *).

בכל דרכך דעהו — זוהי פרשה קטנה שכל גוף אדם תלוי בה; אבל אותו הגוף רוצה לפעמים לדעת גם מה שלפני הדרכים האלה, את העולם בעצמו ומקומו של עולם.

לפי דעת רבי יצחק לא היתה התורה צריכה להתחיל מבראשית, ודי לו מן החודש הזה לכם — אבל לגבי חבריו היתה צריכה להתחיל עוד קודם למבראשית, לפני מתן העולם... הוא קסבר שכל „מעשה בראשית" כתוב ומסור רק כדי שלא יהיו מונין האֻמות את ישראל לאמר: לסטים אתם! אבל מלבד האמות אנו מונים אותנו בעצמנו: מה חיינו ומה עולמנו? ומה העולם אשר מסביב לנו?

בשביל שעשה אלהים את האדם ישר, הוא מבקש חשבונות רבים, חשבונות רבים בחיים ובעולם, בעולם ובמקומו של עולם; בעיני המבין דבר הכל כחידה אריכתא דמי, הכל כחידת כל החידות; באשר בטרם יחשוב על אדות העולם, עליו לדעת את מקומו של עולם.

גם אני עבדכם עומד ושואל: מקומו של עולם מהו?

ולפי שיודע אנכי ש„מקומו של עולם" במובנו המושאל הוא כביכול בתורה תופס את הכל — לכן צריך אנכי להקדים, רבותי, שלא במילי דשמיא הכתוב שלי מדבר, רק במקום של עולם פשוטו כמשמעו באותו ה„מקום" שהוא שתוף „להזמן".

גמירי ד„הוי סדר זמנים קודם לכן". וכן כסבורים אנחנו שגם המקום קודם להעולם, כלומר, שלפני נוצר העולם כבר היה

---

*) נדפס ב„המליץ" תרנ"ז.

המקום מוכן בעדו וכל צבאיו; ואותו המקום היה, הוה ויהיה בכל אתר ואתר מעולם ועד עולם אחרי שאינו תלוי כלל בהעולם.

רואים אנחנו שכל העולם כלו, כל הנבראים והנמצאים, כל המהות, הכל הכל נתפס רק במקום, במין מקומו של עולם שמקיף הכל וסובב הכל. אבל בכאן הבן שואל: אם כל אשר תחזינה עינינו, כל הדברים אשר נראה ונשיג רק כעומדים באיזה יחס אל המקום שמחוצה להם, שאינו שייך כלל למציאתם והויתם, אם כן מה הוא המקום? מהו מין הישות הזאת שהוא בתור „חומר קדום" לכל מעשה בראשית והיקום אשר ברגליו?

האדם הפשוט יחשוב לפי תומו שהאויר אשר אינו רואה אותו בעיניו הגסות הוא המקום; אבל גם האויר והרוח הם דברים שיש בהם ממש כשאר הממשים, הם נמצאים, נמצאים במקום.

הכל נמצא במקום, והמקום בעצמו מהו? האם באמת הוא כקו מקיף כל העולם כלו, כקו קדום לכל הויה וישות? אבל מהו ישות? ובמאי נבדל הוא משאר המציאות? ולא עוד אלא שאם תמצא לומר ישות, מיד צריכים אנחנו לחשוב לנו מקום למקום, לחוג שבו נכנסה ישות זו; ואם כן אין לדבר סוף.

אחרים אומרים: המקום הוא הריקות, הריקות המוחלטת, זה הים הגדול שבו יתנועע העולם ומלואו, השמים וכל צבאם, האויר, האתר, ההיולי, הרוחני. אבל גם זה אינו ברור לי, אחרי שהריקות אינה במציאות כלל. מושג הריקות הוא רק מושג הגיוני, מושג שלילי השולל את הנמצא, אבל הוא כשהוא לעצמו בתור דבר הוה אינו כלל.

באמרי: הוה הנני תופס דבר „מה" וה„מה" אינו ריק, ה„מה" הוא יש, ממלא איזה דבר, נתון הוא באיזה מקום. ואם כן הדרא שאלה לדוכתא: מה הוא המקום? מה במהותו שאינו עומד בשורת שאר הנמצאים בכל היקום? מה בו שעושה אותו למין אחר שונה מהם לגמרי, לנצחי שבנצחים?

מדוע יכולים אנחנו לחשוב לנו כל העולם כלו חוזר לתהו ובהו, כאילו אינו כלל, ורק את המקום לא נוכל לבטל

במחשבתנו? כל יש נוכל לחשוב לאפס, לאפס גמור; רק את המקום לא נוכל לחשוב לאפס, וגם אחרי הפשטה דקה מן הדקה מן המהות וכל חללו, עדיין נשארים אנחנו לפני המקום, כדבר שישנו בעל כרחנו ושאי אפשר כלל לצייר שלילתו.

עוד שאלה אחת: מלמדים אותנו לאמר, שכל העולם כלו וכל מה שיש בו נקנים ונתפסים לנו ע״י חושינו. לולא הם שהיה לנו לא היה לנו כל מושג מהעולם שמחוצה לנו, ורק ע״י הצנורות האלה הננו באים לידי הכרה — גם יודעים אנו שלפעמים משמש כל חוש וחוש לבדו, ולפעמים הם משתמשים בערבובא והרבה מושגים נקנים לנו ע״י ההרכבה שביניהם; אבל הדבר עוד אינו ברור בעינינו: ע״י איזה חוש או צירוף באנו לידי מושג המקום? איפא ראינו אותו? ע״י איזה נסיון למדנו אותו? ואתם הלא ידעתם, כי גם מי שלא ראה מאורות מימיו ולא שמע הברות מעולם, יודע היטב את המקום כאחד מאתנו.

שמא תאמרו, כי מושג המקום הוא מושג מפשט כמושג המין, החי ודכותיה, שאינו כשהוא לעצמו בשלמותו, כי אם ישנו זעיר שם זעיר שם, עד שבא השכל ויצרף אותם לחשבון כולל. טוב הדבר! נניח כי כן הוא; אבל, במטותא מכם, הראוני את פרטי המקום, את הנקודה שממנה יצא האדם ללמד על המקום כלו. הגידו לי, אם תדעו, באיזה דרך באים למציאותו וישותו? יכול היות כי הוא נחלה רוחנית אשר נחלנו מאבותינו המשכילים משנות דור ודור; אבל באיזה אופן באו הם להויתו? אנה התגלה להם?

המקום אינו לא למעלה ולא למטה, לא לפנים ולא לאחור אחרי שהם כבר תולדות המקום, וגם מקומו של עולם יאמר לא בי הוא, כי „אין המקום מקומו״.

המקום מה הוא? ואיה הוא?

וזרח השמש ובא השמש, גלגל חמה מנסר ברקיע ביום ולאידך גיסא בלילה, ואנחנו בני אדם עומדים ורואים בהמראה הזה, אנחנו עומדים והם מתנועעים.

כך היה הדבר נוהג ימים רבים, עד שבא קופרניק, אחד מחסידי אמות העולם, והחזיר את העטרה ליושנה, כלומר: הוכיח

לדעת שהם עומדים ואנחנו מתנענעים. וברם זכור שמו לטוב, כי לא חשוד קודשא בריך הוא שיטריח את כל העולם כלו וצבאיו בשביל הנקודה הקטנה שהננו שוכנים עליה, ושהגדולים נכנעים לקטנים.

מעין החזרת עטרה ליושנה היא גם משנתו של קַנט ב„תורת ההכרה" שלו, תורה שהפכה את הקערה על פיה בסמן ברכה.

עד יומו כסבורים היו בני עלמא, שהעולם נתון בהמקום והם בהעולם. אבל הוא מוכיח כי המקום לא ב א אל קרבנו כי אם י ו צ א הוא מתוכנו; הוא איננו נקנה ע"י נסיונות מחוצה לנו רק מונח הוא בפנימיותינו, בעצם שכלנו ומהותו.

ה מ ק ו ם ה ו א מ ע ש ה י ד י ר ו ח ב ש ר ו ד ם, מין מ ד ה ו ת כ ו נ ה שבמוח האדם שעל ידה הוא מודד ומתיחס לכל הנמצאים שבעולם, לכל אשר מסביבו. המקום הוא מין מטבע אנושית פנימית שבה קונה האדם כל מראה עיניו ומשמע אזניו, מבלי אפשרות כלל לראות בלעדה ולהשיג איזו דברים בלעדה.

אנחנו לא רואים את הדברים בהמקום שמחוצה לנו, כדבר שהוא מחוץ כל החזיונות וההויות; כי אם טובלים אנחנו כל המראות בהמקום השוכן בנו, כביכול, ושהוא העצם המוחלט ממהות שכלנו ו„קרן קימת" שלו...

או יותר טוב: „המקום" הוא צורה קבועה במהלך שכלנו והשגתנו, ובשביל שגם רגע במימרא לא היינו מתקיימים בלעדה ולא ראינו והשגנו דברים בלעדה, לכן חושבים אנחנו מה שבנו ובתוכנו כאלו נמצא באמת בהעולם הסובב ומקיף אותנו.

אנחנו מחליפים דברים ש מ ל נ ו בדברים ש מ ל ב ר.

ציירו לנפשכם, רבותי, אומרים אמור: איש שנושא בתי עינים של תכלת מלדה ומבטן ושמעולם לא הסיר אותם מעל עיניו; הוא רואה את האדמה שמתחת ואת השמים אשר ממעל, את בני אדם והחי למיניהו, הכל הוא רואה במראה התכלת... ולא עוד יודע הוא בבירור כי התכלת הזאת הוא עצם הדברים, מראה הדברים כשהם לעצמם.

המקום הוא בתי עינים שלנו, של שכלנו — בו, ורק בו הננו רואים הכל ומשיגים הכל, הכל משלו, משלנו...

ולולא דמסתפינא הייתי אומר, כי כל מקומו של עולם וחללו שוכן בעלית קיר קטנה, בקערת מוח ילוד אשה, זה היצור שיתוש קדמו.

זאת הפעם אני מבין: מה כחו של אדם שנעשה שותף למעשה בראשית —

ואתם הלא יודעים הנכם את היום הגדול והנורא, יום הרת כל העולמות שבו יבוא אלהים בחשבון את כל נמצא ואת כל בשר. כל יצוריו דלעילא ודלתתא, כלם מתקבצים ובאים שורות שורות ומעבירים לפני רבון כל המעשים את אשר עשו. וכל הכפות והמאזנים מלאים מכל המעשים הרבים וההויות הרבות.

רק ידי האדם רקות — ומלאכים יחפזון ומתקבצים לראות בשממון של ילוד אשה, שלא עלתה בידו לברוא דבר של קימא.

כיון שכלה חשבון כל המעשים ומשרתי אל עליון באים להכנים אותם אל אוצרותיו, מיד ירמז הקב"ה להאדם; והוא יקום על רגליו וישליך על הכף הגדולה את אשר יצר הוא את „המקום".

והוא בולע ומקיף הכל והיה ל„מקומו של עולם". — —

הרהורים.

האדם והמקל *).

האדם והמקל. — ולפנים בישראל היו אומרים הככר והמקל. ושיודע לשאול: למה ירדו כרוכים מן השמים? פתרו לו: בזמן שבני אדם עושים רצונו של מקום, הרי ככר לאכול, ובזמן שאינם עושים רצונו של מקום, הרי מקל ללקות...

ככר לאכול ומקל ללקות! והיו לאותות לעושי רצונו ולשאינם עושים רצונו. אבל העולם לא כמנהגו זה הוא נוהג; הככר והמקל בו בערבוביה — ואנחנו יושבי אור וצלמות הננו אוכלים ונלקים, נלקים ואוכלים.

ואכלת ושבעת וברכת, ואח"כ תְּמָתח על העמוד... הקב"ה כופתך ואליהו רוצעך; אותו האיש, שאינו בא רק לקרב רחוקים ולרחק קרובים בזרוע כדי לקיים מה שנאמר: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת.

התקרבות ודחיה! ככר ומקל!

עד מתי אנו פוסחים על שתי הסעיפים? אם הככר הוא בעדנו, נלכה אחריו; ואם המקל הוא בעדנו, נלכה אחריו. — עד מתי? עד מתי?

ואת העורבים צויתי לכלכלך ואת המקל ללקותך. ואז יקום אליהו ויעלה בסערה השמימה... ואנחנו תועים בארץ. הככר מצד זה והמקל מצד זה: ככל שתי רשיות, ומלכות אחת נוגעת בחברתה — ויש אשר ישנו סדריהם, הככר ילקה והמקל ישביע...

הננו אוכלים ונלקים, נלקים ושבעים...

---

*) נדפס ב„הצבי", תרנ"ז.

* *

*

הככר והמקל נאמרו בדבור אחד ובנשימה אחת, ומה רחוקים המה זה מזה! הראשון הוא מדרס לכל חי; וכלם אוכלים ושבעים, מבצי כנים עד קרני ראמים, ע"י הזן ומפרנס לכל. — והמקל לא ירד אלא בעבור בחיר היצורים, בעד האדם, שיודע למרוד בקונו... הככר הוא בעבור הולכים על ארבע, בעד אלה שקומתם אינה זקופה; והמקל נתן במתנה גנוזה לילוד אשה. וזהו מהות האדם. —

זהו האדם שיודע להלקות ואוהב הוא להלקות; זהו האדם שאפשר בידו לבַּר את המקל על הככר.

הככר הוא פשוטו של החיים, המהלך הפשוט של הטבע הפשוט; אבל המקל מכה את האדם ואומר לו: גדל!

דו־פרצופים.

חטא גדול הוא כלפי שמיא וארעא לחשוב את החטא והעון ליסוד הרע מעולם ועד עולם, ליסוד סותר את הטוב בעצם ושנא אותו בעצם. חטא גדול הוא להאמין ברע מוחלט, ביסוד רע מוחלט, יסוד קיום בעד עצמו ככל היסודות, ככל החיים.

הרע אינו מוחלט; בהבריאה כשהיא לעצמה אין רע כלל, אין רע בעצם ואין דבר נקרא רע. הדבר נקרא רע ובא לידי רע רק בהספירה השניה של הבריאה, בספירה התולדתי. מאז אכל האדם מעץ הדעת ומעץ החיים — חיי האדם, דעתו, מעמדו החברותי והאנושי אונסים אותו לקרוא בשמות טוב ורע ולכתבם על הלֻחות, על לֻחות לבו... וגם באותה ספירה אין רע ממש בחומר ובעצם כי אם בצורה. אין דבר רע בעצם כלל, והוא מתהוה לזה רק ע"י הכַּוָּנים שינָתן לו, על ידי הצורה. איזה עון הוא חמור משפיכת דמים, ובכל זאת ישנה מיתת בית דין! איזה טהרה יותר גדולה היא מסגוף, ובכ"ז הרי זה לפעמים עון חמור. גדולה היא עֲבֵרה לשמה ממצוה שלא לשמה, ומצוה שלא לשמה היא פחותה לפעמים מעברה גופא...

זהו הדבר: אין רע מוחלט כלל והכל תלוי רק בהצורה והכַּוָּנים שאנו נותנים לדבר. ולא עוד שכל דבר ודבר הוא בעל דו־פרצופים: זכה אדם, הרי זה נעשה לו סם־חיים, לא זכה, הרי זה נעשה לו לסם־מות.

דו־פרצופים נִתן לנו בכל דבר ורק בזכיה תליא מילתא...

הכרעה.

רַחֲבֵי הדעת יאמרו לנו, יאמרו לכל אדם באשר הוא אדם: מה אתה ומה מעשיך לְעֻמת רחבי הבריאה, לעמת רבבות המעשים והנמצאים? מה אתה בן־אדם יָחיד לְעֻמת הרבים? מה אתה נקודה אחת בעולם לְעֻמת כל העולם? גאות גדולה היא, אומרים הם אמור, וחוצפה יתרה וגם טפשות יתרה לחשוב את עצמו עיקר, לחשוב את המעשים, שאנו עושים לעיקר. לחשוב את מחשבותינו ורגשותינו, כל הטוב והרע שבנו לעיקר, מהו האדם? מה הוא כל האדם עם כל עשרו ועם כל נחלתו? מה אתה לעמת כל דבר אשר חוץ מך? מה המה מעשיך, מחשבותיך, מצותיך, עברותיך? מה אתה בן־אדם תולעת, יצור שיתוש קדמך.

ואנכי חושב, רחב־דעת זה קְצר־ראי הוא, עוד יותר חסרון ולקוי הראות הוא זה. הנצח הוא רק סכום כמותי, מעין קו ארוך שכל נקודה ונקודה בו שוה לחברו. חיי, מעשי, חייך, מעשיך, כל רגע ורגע מחיינו היום, מדאתמול ולמחר הרי זה חלק מן הנצח וע"כ שוה הוא כהנצח: וזהו הנצח, יסוד הנצח העומד על אותה נקודה מתמשכת. — יפה אמרו חכמים: חייב אדם לראות את עצמו בכל שעה ושעה כאלו כל העולם כֻּלו חציו חייב חציו זכאי, עשה מצוה אחת הכריע את עצמו ואת כל העולם כֻּלו לכף זכות, עשה עברה אחת, הכריע את עצמו ואת כל העולם כֻּלו לכף חובה. — אתה, רק אתה באותה שעה הנך מכריע את כל העולם, את כל החיים ואת כל הדורות מעולם ועד עולם. אתה רק אתה, באותה שעה ובאותה רגע הנך העיקר. ולא רק בְמְדַבֵּר הדבר כן כי אם גם

בצומח, בדומם כל אבן ואבן, כל עץ עושה פרי ואינו עושה פרי, כל כברת אדמה, גבעה, עמק וכל חיה בהמה ועוף, אותו מין, אותו סוג, אותו פרט, נשימתו באותה שעה, הרי הוא עיקר, הרי העולם, הרי הוא בעד עצמו כל העולם.

ועתה צא ולמד: החיים, עצם החיים, הוא ההכרעה, אותה ההכרעה העושה את הדבר היחידי לעיקר, לעיקר הכל.——

נצוצות.

כשאתה בא לבָתי־ממכר שכיות החמדה, לבתי־אוצרות של כלים יקרים, כל מעשי ידי האדם בעץ ובאבן, בשיש ובמתכות יקרה, במשי ובארגמן, ועיניך הרואות כל שלל הצבעים האלה, כל יפעת הדברים ויקרם, שאינם נצרכים כלל להחיים בני יומם, לחייך ולחיי האנשים שעמם תתאָרח — אז יבואו הרהורים מוסריים חברותים על לבך, ואתה חושב: מותרות אלו למה הן? חיים יתרים ועשירים כאלה למה? כֵּלים יפים כאלה למה? צעצועים יתרים כאלה למה?

ולי בזה דעה אחרת, והנני אומר לנפשי: שכל שפעת האור אשר בעולם ומלואו, האור המפוזר בכל דבר הוא מ ת ג ע ג ע לבוא עם האדם באיזה נגיעה לפי שמתקן את נפשו רק על ידי אותה הנגיעה. חושב אנכי, שחובה מוסרית מוטלת עלינו להשתמש בכל דבר וליהנות מאורו של כל דבר, אחרי שעל ידי זה יתוקן כל דבר ויתעלה... עלי רק להזכיר בזה את ה נ צ ו צ ו ת ה ק ד ו ש י ם בשפת החסידים, אותן הנצוצות המפוזרות בכל דבר ובכל נמצא בכל רחבי הבריאה; לדידם בא הדבר רק אחרי החטא ולדידי — כך היה גם קודם החטא, עוד מבראשית...

כל דבר וכל נמצא, בהיותו נמצא והוה הן אמנם חי וקיים הוא, אבל ימלא את מלאכותו רק במה ש מ ש פ י ע, במה שבא במגע עם דבר אחר. הבריאה הראשונה כלתה בימי היצירה ו ה ב ר י א ה ה ע ו ל מ י ת ה י א ש ל ז ו ו ג ז ו ו ג י ם, של י ח ו ד דבר בדבר ושל מגע דבר בדבר.

הנך מתכסה בשמיכה של צמר טְוי, לכאורה הדבר בא רק כדי להגן על גופך בהיותך ישן במטתך. לכאורה הכסוי מפני הקור הוא דבר פשוט מאד, — הטבעים יבואו וילמדוך: דבר

זה הוא חודר ודבר זה הוא בלתי חודר וכו׳. אבל אחרי עיון כל שהוא הדבר אינו פשוט כלל. בהצמר ישנו שרש נשמה ממקום המרעה, מהשמים דשם והאויר דשם, השיות הגזוזות נתנו מנפשן להגוזז, הגוזז נתן מנפשו להמטוה, המטוה להאורג, והאורג נותן מנפשו לך. גלגולי הנפשות, הגלגולים באופן זה, מדבר לדבר, מנפש לנפש הוא העושר העולמי, העושר שמתרבת מיום ליום.

בביאור יותר: בשעה שאני מכסה את עצמי באיזה שמיכה,—על איזה כלי ואשתמש לצורך או לא לצורך אני יושב הרי אני מתקן אותו דבר לא פחות מאשר תקן חושב פלוני או משורר פלוני, בשעה שאנכי נהנה ממחשבותיו ומשיריו. השמיש בכל הצבעים הרי הוא כקיום כל המצות ועוד יותר, המצות אין מספרן תרי״ג כלל כי אם יותר ויותר, הנה לאלפים לרבבות, כמספר כל השמושים בדברים נמצאים, כמספר כל ההנאות החומריות והרוחניות והיחוסים שבין דומם לצומח, לחי ומדבר...

זאת היא סבת הקריאה בספרים, הקריאה המרובה בספרים וספורים, באגדות ובמסעות, במעשיות ומאורעות. אנו מתגעגים להרבות יחוסינו לדברים שלא נוכל בעצמו להשיגם; ואנו משיגים אותם ע״י הקריאה ונגיעתם הרוחנית בחושינו. כלי שני וכלי שלישי וכו׳ ביחוסים וקורבות אינם עושים כלום; ההרים שבספרי מסעות הם כאותם שעיני בעצמי ראו, הימים שם כאילו בעצמי עברתי בם וכל המעשים והמקרים, שאני שומע אותם מפי אחר ורואה אותם בחזון, המה כאלו הם מעשי ומקרי.

ובחרתם בחיים, בכל החיים. בכל הנצוצות שבחיים ובכל האור, בכל שפעת האור שבחיים. הנצוצות שבכל דבר חוץ המנך הם חייך, שייכים לחייך ולאורך ימיך. ———

תפלה שבלב.

לא רק אתם הנכם מתפללים, אנו, הם, כי אם כל דבר מתפלל והכל ישפוך שיחו. בכל דבר ודבר, בכל יקום שהוא, ישנו מעין תפלה שבלב, מעין רחשי תפלה, מעין הֵד התפלה. השמים מתפללים, הארץ מתפללת, כל יצור מתפלל וכל חי ישפוך שיחו. רחמים וגעגועים פנימים ישנו בכל דבר, בכל חי ובכל נמצא. היצירה גופא היא מין רחמים וגעגועים, מין תפלה של אלהותו יתברך. — —

מהי התורה, כל סערות הדתיות והאנושיות, כל המלחמות של אדם באדם, גוי עם גוי וכבושו של כל גוי, אם לא איזה תפלה שבלב, שתהיה לרוח סוער ומתחולל? מהו הגשם והעננים, צאת השמש ובא השמש, ירח כי יתן אורו ודממת הליל, אם לא תפלות בקול ובלחש, קול צועק וקול דממה דקה?

האלהים מתפלל, האדם מתפלל, הבריאה מתפללת, כל יצור וכל נמצא מתפלל. לו נתנה רשות לאזן לשמוע הכל, כי אז אין כל בריה יכולה היתה להתקיים מגודל המתיקות ועצם הגעגועים; לו נתנה רשות לכל החושים להקשיב, כי אז היתה כל נשמה טובעת בים של שירה ובעצם התפלה.

קיום העולם דורש, שהתפלה תהיה בלב, בהסתר, בצינעא; קיום העולם דורש, שהתפלה שבלב כל נמצא עטופה היא ומכוסה היא ולא תתגלה רק ליחידי סגולה שבדור, רק להמעטים השרידים. ולבות של אותם המעטים השרידים פתוחים לדורות, הם מכניסים אותם באבק של ספרים והאותיות מזהירות, התפלות שבם, שנקברו בם, נשמעות... רחמנא ליבא בעי, הלב הוא סכום התפלה, התפלה היא אם כל חי והֵד כל חי — — —

לפנות ערב.

אל תרגזו.

איני יודע, מדוע יאשם יהודה, זונה ישראל, יתאבל כל אדם? — איני יודע, מדוע קובלים אנו ואבותינו, אנו ובנינו ובני בנינו? — מדוע רק רע אנו מוצאים, רק דִבה אנו מחשבים, רק כלימה תכסה כל אשר נתן לנו?

ויצר לב האדם רק רע כל הימים, רק רע יחשוב בעולם ובחיים, רק לקלל ידע, ידע לקלל כל אשר עשה, כל אשר ראה, כל אשר הקשיב וכל אשר שמע.

תועים אנו ובני תועים; בכל נמצא מכשול, בכל רק רע נבין ונדע, בכל, בכל. —

מי יבין לשמועותיו? מי יתן לבו לדעת את אשר בו, את אשר נִתן לו ומתנת אלהים אשר בו? מי יתן אל לבו, שיש דין וחשבון לכל המעשים, שיש הארה בכל חי ונמצא, שיש זיו בכל מעשה ומקרה.

מי יתבונן אל תפארת כל הדברים, אשר תחזינה עיניו ואזניו תקשבנה? מי יפתח לבו לכל הדרכים והנמצאים, לכל החזיונות והמאורעות, לכל רחשי הנפש שבכל חי? מי יתפלל ומי שומע תפלת כל חי?

אתם יוצאים השדה, אתם יורדים בעמקים ואתם עולים על ההרים, עיניכם תחזינה את החיים וכל מכמני החיים על כל שעל ושעל, על כל מדרך כף רגל ועל כל נשימה שבאפכם; התשמעו ותבינו שיש אדון לכם ולכל המעשים, שיש חושב ומְחַשֵׁב בכם ובכל הדברים, שיש חלום לכל חי מימות עולם עד עולם. התשמעו ותבינו?

אתם חיים בכל יום, בכל שעה, בכל רגע. השכם והערב, השכם והערב הרי אתם מוצאים אלפי דברים מוכנים לפניכם. אלפי אורות ואלפי הבהקות, אלפי דרכים ואלפי הרהורים ורחשים. באותו מקל שבידכם עתה, חתכתם זה עתה מן העץ, הרי יש נס אחד מנסים של עולם; באותה לגימה מן המים ששאבתם מן הבאר, הרי יש איזה חיות עולמית, איזה הבעה ממעינו של עולם, ובאותו פרי שבידך עתה הרי ישנו איזה הוד ממעלה, איזה חלק מיסוד התפארת והנצח שבהוד. באותו איש שאתה מדבר עמו עתה, איש פשוט ומלובש בבגדים פשוטים, הרי עולם גדול של נפש, של ארוגי הנפש וחוטי הנפש; באותה היד הנתונה לך עתה ישנו אות נצחי על ברית עולם, על האחוה שבין כל נמצא לנמצא, שבין כל הברואים והמעשים; ובאותו קול שאתה שומע עתה, הרי הֵד אחד מֵהֵדו של עולם, הֵד אלהים מלובש בבריותיו...

לו נתנה רשות לכל עין לראות כל צרכה, כי אז לא היתה כל בריה יכולה להתקיים מול ההוד והדר, מול הנורא והנשגב שבכל אתר ואתר, שבכל נמצא גם בשפל, גם באותו אבן הדומם המונח להורות הדרך, גם באותו רגב אדמה שרגליך עוברות עליו.

כלפי שמיא, כלפי העין הצופיה בכל, אין מעלה ומטה, אין פנים ואחור, אין דבר נמלט מאורו של האין־סוף ומן חיות האין סוף.

כלפי העין הצופיה בכל אין שפלות, אין עבדות, אין מועקה מוחלטת ואין יום המיתה.

כלפי העין הצופיה, הכל נראה בהדר גאונו, וכלפי האוזן השומעת, כל הנשמה דובבת, כל חי מדבר וכל דומם ישפוך שיחו.

ואני אומר לכם, אל תרגזון בדרך, אל תתאוננו על החיים ועל העולם, על מנהגו של עולם ומנהג חייכם, אל נא תוציאו דבה על מעשי בראשית, על כל מה שברא אלהים לכבודכם.

פתחו את עיניכם, עשו את אזניכם כאפרכסת, תנו לנשמתכם

את המגע שלה עם כל חי ועם כל בשר, עם כל נמצא ועם כל מה שיש בעולם. דעו וראו, הבינו ושמעו.

ואני אומר לכם, אתם עדים בדבר, אתם ואנו, אתם וכל אשר מסביב לכם, אתם וכל החי אשר בכם.

אתם עדים על נפש העולם, אתם עדים על חלקי האלהים ממעל המפוזרים בכל נמצא, בכל חי ובכל מה שבהשמים ובהארץ וכל צבאם.

אתם וחייכם בכל מקום, בכל אופן ובכל נתיב, אתם עדים על רבוי הצבעים שבחיים, על רבוי הצבעים והלחשים, האמירות והנוסחאות שלכל חי, לכל מעשה, לכל מה אשר יבוא עמכם במגע ישר או אי־ישר, בחיוב או בשלילה, בקנין עצמי או בירושה...

אתם נולדתם באהבה, כל הנשמה וכל חי נולדו באהבה. בכל, בכל חסד אלהים, בכל, בכל שכינת אלהים.

אתם, ככל החי אשר מסביב לכם, הנכם מושבעים ועומדים מאבי הרצון, ואעפ"כ לכם אלפי רצינות, אלפי שאיפות, אלפי נטיות ואלפי תשוקות. אתם אחד בשבעים פנים, במאה, במאות, באלפים ורבבות לכל שעה בחייכם, לכל רגע וחלקי רגע.

ובין אלפי הפנים, רבבות הצבעים והגוונים, בין כל האופנים שלכל נברא ונמצא שאי אפשר כלל לפה לספר אותם, להשפה לברוא להם מלים, ישנו קשר עולמי, אות ברית עולם ושכינתו של עולם.

התאמינו שאחר שגרש אלהים את האדם, עוד האדם שוכן קדמת עדן, שגם אחרי ימי הנחש עוד מלאכי השרת צולין לנו בשר ומוזגין לנו יין.

התאמינו, שאין אפל וצללים כלל, שאין מות מוחלטת וגועת נשמה, התאמינו שגם בהרע והכליון ישנו איזה אור, איזה הארה מלמעלה?

התאמינו, שבידכם עתותיכם; שאתם רק אתם יכולים לחתוך לכם חיים, ליהנות מן החיים בכל מטבע שנתנים לכם.

התאמינו שאין קנינים רק נפשיים ושהכל שייך לכם, אם

תרעו להתיחס אליו ישרה, שהכל שייך לכם גם החָסר לכם.
ואתם בני אדם, הודו לה׳ חסדו. אל תרגזו בדרך! כרעו והשתחוו לפני כל נמצא, לפני כל מה שלפניכם, לפני כל מה שפרוש לפניכם.
בכל, בכל הנשמה מדברת. — —

המלה האחת.

— ואנו מדברים ומדברים כל ימינו, כל הימים אשר אנו חיים ואנו סובלים בחיים, נדבר בכל לשונות נפשנו, בכל געגועי רוחנו, בכל אשר בנו ואת אשר נרחש בנו — ואת המלה האחת, הדבר האחד שרק לנו לבראו, לאמרו, לגלותו, אותו הדבר ואותה המלה שבגללה אנו חיים, בגללה אנו סובלים, בגללה נולדנו ונבוא להאי עלמא, אותה המלה אין אנו מוצאים, אין אנו מוצאים את העת והשעה המוכשרת להביעה, לומרה ולהשמיעה...

זהו הצער הגדול שבחיים וזהו העצבון שבחיים, זהו מארת החיים, מארת האדם...

הנך רואה אדם שקרא ושנה, שמש ועשה הרבה, כל הימים שהוא חי רק פעל ועשה, רק הגיד ודרש ברבים, דרש השכם והערב, הערב והשכם על דברים שראוי להשמיע עליהם, דברים לוקחים כל לבבו וכל נפשו, כלומר: חושב אותם לכל חלקי לבבו, לכל חלקי נפשו; ואת המלה האחת, אותה המלה שרק בעדה היה צריך לעלות לדוכן, שרק בעדה הוא חי באמת ונולד באמת, שכח לגמרי...

זהי התעיה התמידית שבחיים והשממון שבחיים. לא מלאכת מחשבת קא חזינא הכי רק אבן התועים אני רואה, אבן תועים לכל הבריות ולכל המעשים, לכל המחשבות ולכל התוצאות, עולם תהו ועולם הפוך. —

אין אני קובל על אי־הצדק שבין אדם לאדם, בין אדם לחברו, על החמס שבמעשים ובמדות, שבעבודה ובחיים; רק אני קובל על אִי־הצדק שבהכרה, שבאותה חלק ההכרה הנִתנת לאדם, לאותו אדם בלבדו...

לכל אדם נתנה מתנה מיוחדת והוא לרוב אינו נהנה הימנה; לכל אדם ישנו זכיה נפשית מיוחדת, מבלי שידע הימנה; לכל אדם שתולה חטיבה מיוחדת בנפשו, ואינו מוצא אותה. את הכל הוא מוצא ולא אותה, את הכל סופג במוחו ומוציא מלבו רק לא אותה.

מה אהנית לנו התורה אשר מלמדים אותנו בַּבֶּטֶן כיון שאינה לאורו של עולם, כיון שנכבה אח"כ הנר... כיון שהמלאך בא וישכח אותה מאתנו... מה יהנו לנו טהרת נפשינו, זכזוך רוחנו, שכלול דעותינו, אם אין אנו מוצאים את הנקודה האחת אשר בנו, אם אין אנו יודעים את המלה האחת שעלינו לאמרה, להביעה, לחדשה, לגלותה...

ועצב גדול ימלא אותנו לראות אותנו תועים כל הימים, מבלי מצוא מנוח, מבלי מצוא פדות, מבלי מצוא אותה המלה הנותנת לנו פדות. עצב גדול ימלא אותנו לראות עמלנו לשוא, לשוא.

הננו קוראים בספרים, הספרים גדולים וארוכים; בם שפכו בני אדם את לבם, את מוחם, את נשמתם, רצוני לומר: בקשו לעשות זאת בכל כחם, בכל עמלם ובכל אלפי המלים אשר יציעו לפנינו, אלפי המלים וההצעות, המחשבות והדברים, המשפטים והביאורים, האסמכתות והראיות. התאמינו שאכ"ז חָסֵר מהם העיקר, חסר מהם אותה המלה החזקה, היחידה, שהיה להם לאמר רק אותה ולא אחרת, רק אותה ולא אחרת. התאמינו? התאמינו, שאולי גם אתם בעצמכם עדיין לא שמעתם את המלה היחידה, שהיה לכם לשמוע, שנבראתם כדי לשמוע אותה ורק אותה.

הרי אנו קוראים בתורה מבראשית עד לעיני כל ישראל, קוראים אותה פנים ואחור ובכל הדרכים שבה. מי זה ידע את הפסוק האחד, השייך לשרש נשמתו. את המלה הנתנת לו עדי עד, את האות, את התג בעדו ורק בעדו... מי זה ידע? מי זה ידע?

ואתם בעצמכם, אנו, בנינו, בני בנינו תועים אנו רק

תועים, תועים אנו בכל האלפי אורות שנתנו לנו, בכל המחשבות והמעשים שנעשו ונחשבו בעדנו.

כל העו"ם יגע בעדנו, כל היקום יארג בעדנו; בעדנו השמש זורחת, ירד הגשם, העמקים יעטפו בר, בעדנו פתח אלהים ספרי כל דור דור ודורשיו, מחשבות כל דור ומחשבותיו, כל המחשבות וכל המעשים, כל ההארות וכל הדרכים; ומה יש לנו? מה נדע מזה ששייך לנו?

והקב"ה בעצמו אומר למשה: חזור לאחוריך! אתה לא תעבור! אתה לא תראה!

תורה שחסר בה אות אחד פסולה היא. — ואצל מי מאתנו לא חסר בו התגלות אות אחד, דוקא אותו האות שנתן לנו, שנשרש בנו ושנקבע בנו, דוקא אותו האות. —

אצל מי מאתנו לא חסר ליה את אשר צריך ליה, את אשר צריך ליה בעד מהותו, בעד הויתו, בעד העודתו, בעד תעודתו האחת ורק האחת...

ולנפשינו צריכה פדות, צריך לנו פדות אחת והארה אחת, אות אחד ונגינה אחת שייכה לנו, רק לנו.

קחו מאתנו את ההרבה ותנו לנו המעט, קחו מאתנו את ההכל ותנו לנו את האחד, קחו מאתנו את המונו של דברים ותנו לנו את המלה האחת שנתנה לנו, רק לנו. — — —

העצבות.

גם לו לא ידעתי להשתמש בלשון חכמים ושום פסוק מהם לא היה שגור בפי, גם אז לא מצאתי מאמר יותר נאמן לי לבטא בו כל צרכי מה שאני חושב על דבר השכינה שבאדם, מהות השכינה שבאדם — מאותו המאמר אין השכינה שורה אלא מתוך עצבות; רצוני בזה: אותה העצבות הפלוסופית של האדם באשר הוא אדם, עצבות סתם, הבאה בלי כל מאורע ומעשה, מקרה או פגע, רק ע״י החיים הפנימים שיונקים המה מהחיים החיצונים, מהתהום הגדול. — אם אפשר לומר, שהאדם יודע ומכיר מכל אשר מסביב ומרחוק לו, שהחיים והעולם הגדול מודיעים להאדם מהם, מודיעים לו מהויתם ומכל אשר ירחש בהם — הנה העצבות היא או הצנור שבו ישתפכו הדברים מבחוץ לבפנים, ישתפכו ויִוָּדעו, או היא ההרגשה הראשונה מהעולם החצון שבאה לפנימיותו של האדם, רצוני לומר: היא האופן הראשון מהכרת האדם את המעשים ואת המאורעות מהעולם והחיים, שאמנם לא יראה אותם בעין מוחשי, אבל ירגיש אותם בהרגשת נפש; ירגיש אותם בלי ידיעה והכרה ברורה, אבל כיון שכבר ירגיש אותם, הרי הצעד הראשון להכרה כבר נעשה...

רגילים אנחנו להשתמש בהמלות אהבה, יראה, ידיעה והרגשה בשמות משותפים לכל מה אשר יכנס בסוגים האלה, ונשכח כי הסוג אינו אלא היקף כולל, להפרטים, לכל פרט ופרט, שאעפ״י שהוא מתאים לאיזה כלל, הרי יש לו אופיו מיוחד ותבנית מיוחדת, תבנית מיוחדה דוקא לאותו הפרט, באשר הוא מה שהוא ולא אחר. ההכרה, למשל, היא רק מושג כולל, והיא היא

מתפצלת לאלף אלפי מיני הכרות ולרבבי רבבות מדרגות, אשר ישנן בעולם זה וכל חללו.

אני מכיר, למשל, את אבי ואת אמי ואני מכיר לרגעים את אדון כל המעשים; אני יודע מפלוני ופלוני חברי ואני יודע מעקיבא בן יוסף, מזרחיה הלוי, מהגר״א וממנדלי מוכר ספרים. — אני יודע ומכיר שדבר זה טוב ומועיל הוא, שהאיש שגמלתי לו טובה, חושב עלי רעה, שדברים אלו שאמרתי מוטעים הם בידי, או ידיעה פשוטה שיום המעונן לא יטיב לרוחי: מי ישים לבו להבדיל בין ידיעה לידיעה, בין הכרה להכרה? מי ישים על לבו לדעת, שהקנאה, השנאה, האהבה והאיבה, הידיעה והמעשה וכו' וכו' הם הם נמצאים באלפים גוונים ובמיני מציאות אין מספר? מי יבדוק אחרי מעשיו בכל יום, איך הם נעשים ואחרי מחשבותיו בכל יום איך הם נחשבים, איך הם פושטים ולובשים צורתם, איך הם מוחשים ונראים? — ואנכי בעצמי, אתה, הוא, היא, מדוע אנו שונים באותה שעה מבשעה שלפני זה? מדוע אנו משכימים ומעריבים בכל פעם ליום אחר וללילה אחר? מדוע נפשנו חולמת דברים אשר לא תפלל, ומדוע נחוש בכל רגע דברים אשר לא נשער? — וההקף הכולל לכל אלה המחשבות והמעשים, החשבונות וההרהורים, הרגשות והגענועים שבנפש, לכל גוני הנפש ולכל מה שיֵעָשה בין קלטיה ונטוה על אבניה, הוא הוא רגש העצבות, יסוד־התוגי אשר ימלא את כל העולם ומלואו, את כל החי מדומם עד בשר, מעשבי השדה עד כוכבי השמים, מנכאי העמקים עד תוגת ההרים. הליל הוא רק הד אחד מן הצער העולמי, ובצאת השמש בני אדם נגרשים ממנוחתם. — — —

מה המה הרהורי תשובה בכלל? מה הוא החסד והתענוג, מה המה המלחמה והאהבה וכל משברי המחשבה והמעשה, אם לא איזה צער שבלב, איזה תוגה חרישית היושבת בנשמתך, יושבת בך ובכל אשר לך. מה המה החיים ומלחמת החיים, העבודה והשבורת העבודה, אם לא איזה התפשטות של צער, איזה אתערותא דתוגה אשר ישנה פה ושם, מקרוב ומרחוק, בדברים נוגעים לך או אינם נוגעים לך ישר. ואיזה הבדל ישנו בין הנוגע

לנו לבין מה שאינו נוגע לנו, בין הצער שלנו ובין הצער של אחרים, בין אותו שנדע בבירור ובין אותו שנשמע רק הֵדו ונקשיבו רק בנטית נפשנו. — איזה הבדל ישנו בין תוגתי אני לתוגת אבותי, בין תוגת הדורות שקדמו לי ובין אלה הרחוקים ממני? איזה הבדל ישנו בין הקרוב להרחוק בהרגשה, בין המוחש להבלתי מוחש, בין הנראה להבלתי נראה? איזה הבדל ישנו בעולם, אם אנכי חטאתי או אחר חטא, אם רק ישנו החטא, אם רק הרשע מכאיב... אם אנכי לא נתחייבתי שרפה למקום, היה אדם אחר שנתחייב זה, שפגע בדמות דיוקנו של מעלה ושנכשל במעשים בל יֵעָשו ובחיים נמקים. אם אנכי לא הפסדתי, הפסידו אחרים, נצטערו אחרים וסבלו אחרים. אם אנכי לא נמקתי בעוני, הנה עונות אחרים בוערים בקרבי כאש צרבת, ואנכי סובל מנפש עד בשר. דמעה אחת מנפש עניה, בודדה, רחוקה אלף פרסה מאתי, לא שמעתיה ולא ראיתיה, מנקרת בלבבי ומענת את נפשי; אנקת אסיר אחר פולחת גם מעבר לים ורוחות השמים ישאו את הנכאים. מה המה הענגים, מהו יללת הרוח, שאון המים ודכים, השתפכות הכנור, אם לא הֵד הצער הגדול שבעולם ובחיים, תוגת הבריאה? — מה היא הבריאה בעצמה אם לא מין צער, כביכול, מין תוגת אלהים נארג בבריותיו. וינחם ה׳ על אשר ברא, וינחם כבר בעת שברא. — —

העצבות היא מין הארה, מין אופן שבו יתגלה העולם, הצער שבעולם להאדם, הַשְׁרָאַת השכינה באדם.

העצבת היא שפת הלב, לבו של העולם מדבר בשפה בה שומעים אנחנו, נקשיב אותה למרחוק.

העצבת היא מין געגועים כהה, געגועי המכיר להנכר וגעגועי הנכר להמכיר. שניהם צריכים זה לזה ושניהם אינם מספיקים זה לזה.

אי אפשר לעולם בלא אדם ואי אפשר לאדם בלא עולם. שניהם עומדים זה לעֻמת זה כתמהים ומחכים, תמהים ומחכים...

בכאן שוררת קללת אלהים ובכאן — ברכת אלהים. ובא השמש וצאת השמש. יום ירדוף יום, יום ירדוף יום.

איך, איך בן אדם? איה העולם אשר בך? איה קרן נשמתך?

למה נולדת ולמה אתה מרחף בין שמים ואדמות? איך, איך בן־אדם?

תנו לנו כוס הקבעת ונברך עליו. תנו לנו את הישימון את הצער, תנו לנו את הצער אשר בהכרה ואת הרחמים אשר בהכרה.

רחמים וצער, רחמים וצער, אלה המה הקשרים התמידים אשר יקשרו אותנו את כל חי ומדבר, את כל הרוחב והעולם, את כל המעשים והמאורעות, את כל אשר בנו ואשר מסביב לנו. רחמים וצער, רחמים וצער. — — —

הנרות הללו.

מאן היה אותו חוטא, שבשעה שזכר מעשיו הרעים ולבבו לא מצא מנוח מתגרת ידי העונות, הלך לו ונתעטף בחסות הבריאה ואמר: הרים וגבעות בקשו עלי רחמים!? בקשו עלינו רחמים אתם ההרים והגבעות, השמים והארץ, כל החי אשר מסביב לנו, כל החי וכל האדם.

בשעה שלבנו ימוג, בשעה שהחשך הנצחי ימלא את נפשינו, ימלא את הויתנו העורת, ימלא אותנו מהחל ועד כלה — אז נמשש במה שמחוצה לנו ונחפש לנו משען בעולם אחר ומלואו, באדם אחר ומלואו, בנפש אחרת ובהד אחר... הדלקת הנרות אני קורא לכל משאות הנפש שלנו באהבה ובחיים, בחסד ובַרֵעות, באלהות ובמִסְתָּרֵי האלהות; הדלקת הנרות אני קורא לכל אלה המחשבות המבהיקות, הרעיונות המאירים, הנפשות המזהירות ועיני הבריאה המביטות לנו מאתנו, מחלום נפשנו, המבקשת לה חסות...

אל תיראו רבותי מפני החשך והערפל, אשר בכל מרחבי ההויה, את האפס הנצחי באין סופו, את הכשלון והמועקה שבחיים ואת תשבורת החיים. — הנה אתם אומרים: יהי אור! והנה אור בכל מושבותיכם, הנה האהבה בחלום עוזה, הנה הרחמים והחסד, אור המחשבה והדעה, זיו השכינה והתגלות אלהים... הנה והנה...

אל תיראו רבותי מפני יום המות — הנה תחית המתים. אל תיראו מפני הגלות — הנה ישיב ה׳ שבותו. אל תיראו מפני החדלון, את האפס, והרע המוחלט והמועקה המוחלטת — הנה התפלה, אור התפלה, תפלת הבקר והשכמת הבקר...

יום יום לה׳ צבאות, לה׳ צבאות אשר בנפשיכם והמחכה על נפשיכם.

יום יום לכל גאה ורם, לכל אור ואבוקה, לכל טוב ויפה, לכל רגש ואחיזה בחיים...

הנה לפניכם החיים, מכמני הבריאה, האור הזרוע, הטבע והדר גאונה והאלהות בהדר גאונה. הנה אתם עומדים בתחתית ההר ורואים אתם את הקולות ואת הברקים, את לֻחות אלהים וכתב אלהים.

קול ה׳ ברעש ולעתים — בדממה דקה, באיזה נצוץ והארה, באיזו זיו ובאיזה הבהקה.

קול ה׳ בך, בי, בנו, בכל הדור אשר מסביב לנו ובכל הדורות לפנים ולאחור.

כל ימי השמים והארץ, כל ימי החיים וחללם, כל ימי האדם וחללו — הנה לא ימושו המאורות. הנה הדלקת הנרות בכל עת ובכל שעה, הנה שכינת הכתב והמכתב וכל האור אשר בהכתב והמכתב. —

מה המה ספרי הדורות שנתנו לנו, אם לא הארת הנשמות שבכל דור ודור, איזה אור מלַוה אותנו ומֵאיר לנו.

מה הוא כל הערפל שבחיים מול האור שבחיים? מה הוא היאוש והרקבון מול נצוץ אחד של תקוה זורחת, מול יד אחת חמה נותנת לך שלום ומחזרת לך שלום?

ובחצר־מות, בקהל־רפאים המנוחה שוררת, שם שם בין המצבות העתיקות הנשמות מתלחשות. התבינו את שפתן?

ולו הייתי אני אחד מהם, כי אז נחתי במנוחתי. לו תחת אלהים הייתי כי אז הנחתי דוקא את האור לזמן בין השמשות, לעת ויכולו השמים והארץ וכל צבאם.

האור הוא מַתַּן שכרנו, הוא הנשמה אשר בנו ובאחרים והֵד התפלה אשר בנו ובאחרים. הדומם מתפלל, סלעי מגור מתפללים, הצומח שופך שיחו ועשבי השדה רוחצים את פניהם בטל בהשכמת הבקר.

אלהי, נשמה אשר נתת בי טהורה היא, אתה בראתה אתה

יצרתה, אתה נפחתה בי ואתה משמרה בקרבי — — אלהי נשמה אשר נתת בי. — — —

וכל זמן שהנשמה בקרבנו ובאשר מסביב לנו, כל זמן שאנו מדליקים את הנרות בעולמנו, כל זמן שנפשנו מלאה איזה הד, איזו הארה, איזו אהבה ורחמים שבאהבה, איזו אלהות ונצוץ אלהי — הרי אנו חיים וקימים, הרי אנו עומדים ונזקפים למרות התכשולים, הפגעים, המצור והמועקה, היסורים והאפל.

כל זמן שאיזו צדקה מאירה לנו, איזה חסד ואיזו רחמים, איזה רצון ואיזו אמונה, כל זמן שלבבנו דובב איזו מלה, איזו הטבה, איזה כסף וגעגועים, איזו תשוקה להיטב ולהאיר, הרי האור כבר נדלק, הרי החיים כבר מאירים והרי השמים והארץ וכל מה שביניהם ממלאים את תפקידם. — —

לדוד! תפלה לדוד: ברכי נפשי את ה׳ וכל קרבי את שם קדשי. ברכי נפשי את ה׳ ואל תשכחי כל גמוליו... הגואל משחת חייכי, המעטרכי חסד ורחמים... המשביע בטוב עדיך, תתחדש כנשר נעוריכי... עשה צדקות ה׳... יודיע דרכיו... רחום וחנון ורב חסד... רחום וחנון — ורב חסד...

חסד הוא האור. חסד הוא — הדלקת הנרות. — —